

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Wolfgang A. Bienert, *Dionysios von Alexandrien. Zur Frage des Origenismus im dritten Jahrhundert*. Walter de Gruyter, Berlin-New York 1978, σ. XI+251. (Patristische Texte und Studien, herausgeg. von K. Aland und W. Schneemelcher, Band 21).

1. Ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων Φιλολόγων «Πλάτων», ἔτ. ΚΔ' (1972), τόμ. ΚΔ' (τεύχη 47, 48) καὶ ἐν σ. 343-347 ἐδημοσίευσεν ἀναλυτικὴν καὶ πῶς ἐκτενῆ εὐμενῆ βιβλιοκρισίαν τοῦ ἔργου τοῦ ἰδίου συγγραφέως Bienert, «Allegoria» und «Anagoge» bei Didymos dem Blinden von Alexandrien. Berlin 1971 (XI+188). Ἦδη ὁ δόκιμος νέος ἐρευνητὴς τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, δίδει εἰς τὴν δημοσιότητα ἕτερον λίαν ἐνδιαφέρον ἔργον περὶ μιᾶς τῶν ἀξιολογωτέρων προσωπικοτήτων τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὁριγένους, τοῦ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας (+264/5), τοῦ ἀρχαίῳθεν τιτλοφορουμένου «μεγάλου», λόγῳ τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ καὶ πρὸ πάντων λόγῳ τῆς πολυπλεύρου δραστηριότητός του ὡς ἀντιρρητικοῦ θεολόγου καὶ μάλιστα κανονολόγου, ἀφοῦ ἱστορικοὶ τινες τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου θεωροῦν τοῦτον καὶ πατέρα τούτου.

2. Ἡ μετὰ χειρᾶς μελέτη ὑπεβλήθη εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν-Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Παν/μίου τῆς Βόννης ὡς ἐπὶ ὑψηλῆς διατριβῆς, τῇ παραινέσει τοῦ φίλου καὶ συναδέλφου W. Schneemelcher, τοῦ καὶ εἰσηγητοῦ διὰ τὴν ὑπὸ τῆς Σχολῆς ἔγκρισιν. Δίκαιος ὁ ἔπαινος καὶ ἐπαξία ἡ ἐπιστημονικὴ ἀναγνώρισις. Καὶ διὰ τῆς νέας του ταύτης μελέτης ὁ νέος πατρολόγος ἀποδεικνύεται κατέχων πλήρως τὰ ἐφόδια τοῦ ἐπιστήμονος ἐρευνητοῦ. Ἀκρι τοῦδε ἔλλειπεν εἰδικὴ πραγματεία περὶ τοῦ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας. Ἡ παρούσα διατριβὴ ἔρχεται νὰ πληρῶσῃ μέγα κενόν, ἀλλὰ καὶ νὰ διασαφήσῃ πλεῖστα ὅσα σημεῖα τῆς τε δράσεως καὶ τῆς φιλολογικῆς κληρονομίας τοῦ Διονυσίου. Ἐπειδὴ δὲ ἔζησεν οὗτος εἰς τὴν ἐποχὴ τοῦ μεγάλου Ὁριγένους, τοῦ καὶ διδασκάλου του, διὰ τοῦτο καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἔναντι τῶν περὶ τὸν Ὁριγένην ἐρίδων καὶ τῆς τοποθετήσεώς του ἔναντι τοῦ Ὁριγενισμοῦ, ἅμα δὲ καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, προσλαμβάνει, ὡς εἶναι φυσικόν, καὶ ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα.

3. Ἔχω ὡς ἀρχὴν εἰς πᾶσαν βιβλιοκρισίαν μου νὰ ἀναγράψω ἐν μεταφράσει τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων, ἵνα ὁ Ἑλλὴν ἀναγνώστης ἔχῃ ἀνάγλυφον τὴν εἰκόνα τῶν θεμάτων καὶ κρίνῃ περὶ τῆς σημασίας αὐτῶν, ἀξιολογῇ δ' ἅμα καὶ τὴν ὄλην συμβολὴν τοῦ συγγραφέως. Ἴδου λοιπὸν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς μελέτης:

Ι. Εἰσαγωγή: Α'. Ἐπὶ τοῦ θέματος. Β'. Ἡ σχέσις μεταξὺ Διονυσίου καὶ Ὁριγένους ἐν τῇ μέχρι τοῦδε ἐπιστημονικῇ ἐρεύνη. Γ'. Τὸ πρόβλημα τοῦ Ὁριγενισμοῦ: 1. Ἡ ἔννοια «Ὁριγενισμός». 2. Ὁριγενισμὸς καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Ὁριγένους. 3. Αἱ Ὁριγενιστικαὶ ἔριδες. 4. Τὸ πρόβλημα τοῦ Ἀντιωριγενισμοῦ. 5. Κριτήρια ὀρισμοῦ τοῦ Ὁριγενισμοῦ τὸν γ' αἰ.: α. Ἱστορικοθεολογικαὶ ἀπόψεις. β. Ἐκκλησιαστικοῖστορικαὶ ἀπόψεις. Δ'. Θέματα τῆς ἀκολουθοῦσης ἐρένης.

II. Τὰ θεμέλια: Πηγὰὶ καὶ μαρτυρίαί: Α'. Παλαιοεκκλησιαστικαὶ μαρτυραὶ περὶ τοῦ Διονυσίου. Β'. Εἷς ἕτερος Ἀλεξανδρινὸς Διονύσιος: 1. Ἐν ἔργον κατὰ τοῦ Ὠριγένους; 2. Ἀποσπάσματα ἐκ τῆς εἰς τὸν Νικήταν ἀποδιδομένης σειρᾶς εἰς τὸν Ἰώβ. Ἀποσπάσματα ἐκ τῆς σειρᾶς εἰς τὸν Λουκᾶν τοῦ Νικήτα: α. Ἐρμηνευτικὰ σχόλια τοῦ Διον. εἰς τὸν Λουκᾶν; β. Συσχέτισις πρὸς τὸν Ψευδο-Διονύσιον Ἀρεοπαγίτην. 4. Σύνοψις. Γ'. Νόθα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διον. 1. Ἀνταλλαγὴ ἐπιστολῶν μετὰ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως. 2. Νόθος ἐπιστολὴ τοῦ Διον. πρὸς τὸν Πάπαν Σίξτον (Ξύστον;) Β'. — Δ'. Τὸ διασωθὲν ἔργον τοῦ Διονυσίου: 1. Συλλογαὶ ἀποσπασμάτων τοῦ Διον. 2. Ἀδιαφιλονίκητον γνήσιον ὕλικόν. 3. Κείμενα ἐκ τῆς κανονολογικῆς παραδόσεως. 4. Ἐξηγητικά. 5. Σύμμικτα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως: α. Ἐκ τῶν ἱερῶν παραλλήλων τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ. β. Ἀποσπάσματα σειρῶν εἰς τὴν Κ.Δ. γ. Ἐρωτήματα καὶ ἀπαντήσεις. δ. Δύο κείμενα τοῦ Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διον. 6. Ἐν λατινιστὶ παραδοθὲν ἀποσπασμα. 7. Συριακὰ ἀποσπάσματα. 8. Ἀρμενικὰ ἀποσπάσματα. Σύνοψις.

4. III. Ὁ Διονύσιος καὶ ἡ Ἀλεξανδρινὴ Ἐκκλησία ἐν ἀρχῇ τοῦ γ' αἰ.:— Α. Καταγωγὴ καὶ ἀνάπτυξις τοῦ Διον.—Β. Ἡ Ἀλεξανδρινὴ Ἐκκλησία ἐν ἀρχῇ τοῦ γ' αἰ.: 1. Ἡ ἀρχὴ τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας. 2. Ρώμη καὶ Ἀλεξανδρεία. 3. Ἡ ἀρχὴ τῆς Κατηχητικῆς Σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας. — Γ. Ἡ περὶ τὸν Ὠριγένην ἔρις: 1. Τὰ νεανικὰ ἔτη τοῦ Ὠριγ. ἱστορία ἢ θρύλος; 2. Ὁ Ὠριγένης ὡς ἐκκλησιαστικὸς διδάσκαλος. 3. Ὁ Ὠριγένης ἐγκαταλείπει τὴν Ἀλεξανδρείαν: α. Αἱ αἰτίαι τῆς φυγῆς. β. Ὁ Ἡρακλᾶς καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ περὶ τὸν Ὠριγ. ἔριδι. γ. Αἱ συνέπειαι διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας. — Δ. Ὁ Διον. ὡς διδάσκαλος τῆς Κατηχήσεως: 1. Ὁ Δίδυμος καὶ ὁ Ἡρακλᾶς. 2. Τὰ συγγράμματα τοῦ Διον. τῆς ἐποχῆς ταύτης: α. Πρὸς χρονολόγησιν τῶν ἔργων. β. «Περὶ φύσεως». γ. Τὰ σχόλια εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν. δ. Ἡ σημασία τοῦ Παραδείσου παρὰ τῷ Διον. καὶ τῷ Ὠριγ. ε. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Βασιλείδου: α. Ἡ ἑλληνιστὶ διασωθεῖσα ἐπιστολὴ τοῦ Βασιλείδου. β. Ἡ ἀρμενιστὶ διασωθεῖσα ἐπιστολὴ τοῦ Βασιλείδου. ζ. «Περὶ Μαρτυρίου», πρὸς τὸν Ὠριγ. 3. Ἀνασκόπησις περὶ τῆς σχέσεως μετὰξὺ Διον. καὶ Ὠριγ. τῆς ἐποχῆς ταύτης.

5. IV. Ὁ Διονύσιος ὡς ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας:—Α. Προεισαγωγικαὶ παρατηρήσεις.—Β. Αἱ Πασχάλιοι ἐπιστολαί: 1. Ἡ ἀρχὴ τῶν Πασχαλίων ἐπιστολῶν. 2. Χρονολόγησις τῶν Πασχαλίων ἐπιστολῶν. 3. Ἡ ἐπὶ μέρους ἔρευνα τῶν Πασχαλίων ἐπιστολῶν: α. Ἡ πρὸς τὸν Ἰέρακα ἐπιστολὴ. β. Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀδελφούς. γ. Ἡ πρὸς Ἐρμάμμωνα ἐπιστολὴ. δ. Ἡ σημασία τῶν Πασχαλίων ἐπιστολῶν. — Γ. Ἡ περὶ μετανοίας ἔρις, τὸ σχῆμα τοῦ Νοούατο καὶ αἱ συνέπειαι τούτου: 1. Ἡ προϊστορία. 2. Ἡ θέσις τοῦ Διον. εἰς τὸ πρόβλημα τῆς μετανοίας. 3. Ἡ περὶ τοῦ κύρους τοῦ βαπτίσματος τῶν αἰρετικῶν ἔρις. α. Ἡ πορεία. β. Ἡ συμβιβαστικὴ ἐπέμβασις τοῦ Διον. — Δ. Ἡ φιλονεικία μετὰ τοῦ Αἰγυπτιώτου Χιλιασμοῦ: 1. Αἱ ἱστορικαὶ διασυνδέσεις. 2. Πρὸς κατανόησιν τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου. — Ε. Ἡ ἔρις τῶν δύο Διονυσίων: 1. Προεισαγωγικαὶ παρατηρήσεις. 2. Ἡ πορεία. 3. Τὰ σημεῖα τῆς ἔριδος μετὰξὺ Διονυσίου καὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. 4. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Διονυσίου Ρώμης. 5. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας. — V. Ὠριγενισμὸς καὶ Ἀλεξανδρινὴ παράδοσις. — IV. Βιβλιογραφία (κατ' ἐκλογὴν). — Πίνακες: 1. Χωρία: α. Π.Δ. β. Κ.Δ. γ. Ἀρχαίων συγγραφέων. 2. Σύγχρονοι συγγραφεῖς. 3. Ἀρχαῖα ὀνόματα, πράγματα καὶ ἔθνη.

6. Ὁ ἀναγνώστης ἔχει πλέον πλήρη τὴν εἰκόνα τῶν θεμάτων τῆς ἀξιολόγου μελέτης. Ὁ γνωστὸν ὁ Διονύσιος Ἀλεξ. ἐνδιέτριψε διακριθεὶς εἰς τὰ ἑξῆς πέντε τῆς ἐποχῆς του

ζητήματα: α) Εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀποδοχῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν πεπτωκότων. β) Εἰς τὸ ζήτημα τοῦ κύρους τοῦ βαπτίσματος τῶν ἐξ αἱρέσεων προσερχομένων. γ) Εἰς τὸ ζήτημα τοῦ αἱρετικοῦ Σαβελλίου. δ) Εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Παύλου τοῦ Σιμοσατέως. ε) Εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Χιλιασμοῦ καὶ στ) εἰς θέματα ἐπίκαιρα, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν εἰς τὰς Ἐκκλησίας ἀποστελλομένων Πασχαλίων γραμμάτων. Ὁ συγγραφεὺς τῆς μελέτης, περὶ ἧς ἡ βιβλιοκρισία αὕτη, ἔχων γνώσιν τῶν πηγῶν, μὲ εὐθυκρισίαν ἐλέγξας τὰς τε πηγὰς καὶ τὰς ἐπὶ μέρους ἱστορικὰς εἰδήσεις περὶ Διονυσίου, ἐπέτυχε νὰ δώσῃ πλήρη τὴν εἰκόνα τῆς πολυπλεύρου δράσεως τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πατρὸς καὶ νὰ ἐπισημάνῃ τὴν ἐξαίρετον θέσιν, ἣν καταλαμβάνει οὗτος ἐν τῷ σφυζούσῳ διὰ τοῦ διδασκαλίου του Ὁριγένους θεολογικῆς σκέψεως καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀναφανέντων προβλημάτων καὶ ἀναζητήσεων, ἀκόμη καὶ ἐριστικῶν ἀντιθέσεων.

7. Ἡ μελέτη εἶναι μεθοδικῶς συντεταγμένη, ἀποτελοῦσα συστηματικὴν ἔκθεσιν πασῶν τῶν γραπτῶν καὶ γνωστῶν εἰδήσεων περὶ τοῦ Διονυσίου καὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ. Ἴσως πλεονα θὰ συνεισέφερον ὁ σ., ἂν ἐπεδίδeto καὶ εἰς λεπτομερειακὴν παλαιογραφικὴν ἔρευναν καὶ δὲν ἤρκειτο μόνον εἰς τὸν κριτικὸν ἔλεγχον τῶν ἡδὴ γνωστῶν, ὅπως πράττει εἰς τὸ κεφ. Π, Δ. Ἰδιαιτέρως εὐπρόσδεκτος εἶναι ἡ ἔκθεσις περὶ τοῦ λατινιστὶ διασωθέντος ἀποσπάσματος, ὡς καὶ τῶν συριαστὶ καὶ ἀρμενιστὶ διασωθέντων ἀποσπασμάτων ἐξ ἔργων τοῦ Διονυσίου. Ὁ σ. ἄλλωστε ὁμολογεῖ ἐν σ. 70 καὶ ἐν συνόψει (παραγρ. 9), ὅτι δὲν ἀποκλείεται ἡ περαιτέρω ἔρευνα τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου νὰ προσκομίσῃ καὶ τινὰ νέα ἢ τοὐλάχιστον νὰ συμβάλῃ καὶ εἰς διόρθωσιν τῶν ἡδὴ γνωστῶν κειμένων. Τοῦτο ἄλλωστε ἀπέδειξεν ὁ ἴδιος ὁ σ. μὲ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἄρθρου του ἐν τῷ Περὶοδικῷ «Κληρονομία», τόμ. 5, σελ. 308-313, Θεσ/νίκη 1973: «Neue Fragmente des Dionysius und des Petrus von Alexandrien aus Cod. Vatop. 236».

8. Ὁ σ. ὀρθῶς ἀπορρίπτει ἐν σελ. 46, ὡς «ἀβάσιμον ὑπόθεσιν» τὴν ὑπαρξίν ἐτέρου Διονυσίου, σχολιαστοῦ δῆθεν τῶν ἔργων Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ἐπίσης δικαίως θεωρεῖ πεπλανημένην τὴν γνώμην τοῦ Μητροπολίτου πρῶην Παραμυθίας Ἀθηναγόρου, ὅτι ὁ συντάκτης τῶν ἔργων τοῦ Ἀρεοπαγίτου εἶναι ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας (σ. 35). Αἱ διεξοδικαὶ παρατηρήσεις τοῦ σ. περὶ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων ἐξ ἔργων τοῦ Διονυσίου εἶναι ἀξιόλογοι. Ἐπίσης αἱ προτεινόμεναι διορθωτικαὶ προσθήκαι εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ch. L. Feltoe (1904) ἐν σελ. 58-70.

9. Ἀξιοσπουδάστον εἶναι τὸ περὶ τοῦ Ἑρακλᾶ κεφ. ἐν σελ. 100—104. Ἡ προσκομιζομένη ἐπιχειρηματολογία, ὅτι ὁ Ἑρακλᾶς ὑπῆρξεν ὁ κύριος μοχλὸς τῆς ἐναντίου τοῦ Ὁριγένους ἐπιθέσεως καὶ οὐχὶ ὁ ἀμόρφωτος ἐπίσκοπος Δημήτριος Ἀλεξανδρείας, φαίνεται εὐσταθοῦσα. Ἀλλ' οἱ λόγοι τῆς κατὰ τοῦ Ὁριγένους ἐχθρότητος τοῦ Ἑρακλᾶ παραμένουν δυσεξήγητοι. Ὡς πρὸς τὴν στάσιν τοῦ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας ἐναντι τοῦ Ὁριγένους ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ σ. προβληματίζει ἡμᾶς εἰς πολλὰ σημεῖα. Ὁ Διονύσιος ἦτο χαρκατῆρ ἀκέραιος, ἥπιος καὶ εἰρηνικός. Νομίζομεν ὅτι ὁ Διονύσιος ἐτήρη ἐφεκτικὴν στάσιν ἐναντι τοῦ Ὁριγένους καὶ οὐχὶ ἐκδήλωσ ἐχθρικὴν, διὰ δύο λόγους. Πρῶτον, διότι δὲν ἤθελε νὰ ἔλθῃ εἰς ρῆξιν μὲ τὸν φίλον του Ἑρακλᾶν καὶ δευτερον, διότι ὡς φιλειρηνικός ἀνὴρ, δὲν ἤθελεν ἢ καὶ ἐφοβεῖτο μήπως διευρυνθῇ τὸ χάσμα μεταξὺ τῶν πολυπληθῶν φίλων καὶ ἐχθρῶν τοῦ Ὁριγένους, μὲ ἐπακόλουθον τὸ σχίσμα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οὐ μόνον τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ τῆς ὅλης Ἀνατολῆς. Νομίζομεν λοιπὸν ὅτι ὀρθότερα εἶναι ἡ γνώμη ἐκείνων, οἵτινες ἄρνοῦνται νὰ κατατάξουν τὸν φιλειρηνικὸν Διονύσιον μεταξὺ τῶν ἀντιοριγενιστῶν καὶ μάλιστα τῶν πρωταίτων τῆς διώξεως τοῦ Ὁριγένους, τοῦ Ἑρακλᾶ δηλ. καὶ τῶν ὀπαδῶν του. Ἄλλωστε τὸ ἔργον τοῦ Διονυσίου «Περὶ μαρτυρίου, πρὸς Ὁριγένην», συν-

ταχθὲν μετὰ τὸ 235, ὡς δέχεται καὶ ὁ σ., μαρτυρεῖ τὴν ὑπὲρ τοῦ Ὁριγένους εὐμένειαν τοῦ Διονυσίου.

10. Ἄλλ' ὁ σ. ἐπανέρχεται ἐν σελ. 133 ἑ. εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς στάσεως τοῦ Διονυσίου ἐναντι τοῦ Ὁριγένους, ἀποφαινόμενος: «Ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐκκλησιαστικοῖστορικής ἐξελιξέως ἀρχομένου τοῦ γ' αἰ. θὰ ἐπετρέπετο ἴσως νὰ γίνῃ ἐπὶ τῇ προϋποθέσει ὅτι ὁ Διονύσιος ὡς ὁπαδὸς ἢ καὶ καθολοκληρίαν ἐμπιστος τοῦ Ἡρακλᾶ συνέβαλεν εἰς τὴν ἀποπομπὴν καὶ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας ἐκ τοῦ Ὁριγένους κατὰ τὰ ἔτη 230-232. Ἐπομένως ἐκκλησιαστικο-πολιτικῶς δέον ὁ Διονύσιος νὰ συνυπολογίζεταί μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ὁριγένους, τοῦλάχιστον ὅσον ἡρόνον ὁ Ἡρακλᾶς ἦτο ἐπίσκοπος, ὅστις ἀληθῶς ὡς ὁ κύριος ἐχθρὸς τοῦ Ὁριγένους ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πρέπει νὰ θεωρῆται! Ἐνταῦθα ὁ σ. δὲν ὁμιλεῖ μόνον ὑποθετικῶς, ἀλλὰ καὶ ἀντιφάσκει καὶ πρὸς ἑαυτὸν. Εἰς τὴν ἰδίαν σελ. ὁμολογεῖ ἐν τέλει ὅτι ὁ Διονύσιος ἦτο ἀνὴρ τοῦ «συμβιβασμοῦ» καὶ «πρόμαχος» τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος, δηλωτικὰ στοιχεῖα τοῦ φιλειρηνικοῦ καὶ ἡπίου χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρός, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν. Ἄλλωστε ὁ Διονύσιος ὁμολογεῖ ὅτι τὴν βαθεῖαν γνῶσιν τῆς Ἀγ. Γραφῆς ὤφειλεν εἰς τὸν Ὁριγένην, ὡς σημειοῖ καὶ ὁ σ. (σελ. 132). Ἄλλ' ἢ ἀντιφάσις τοῦ σ. εἶναι περισσότερο σαφές, ἐξ ὅσων ἐν σελ. 17 ἀποφάνεται, λέγων: «Κατ' ἀκολουθίαν πάντων τῶν λεχθέντων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατατάξωμεν τὸν Διονύσιον μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν μετὰ τῶν ἀντιωριγενιστῶν. Τὸ γεγονός καὶ μόνον, ὅτι οἱ ἀντιωριγενισταὶ τῆς μεταγενεστέρας ἐποχῆς σημειῶνουν τὸν Διονύσιον ὡς μάρτυρα τῶν ἀντιλήψεων τῶν, δὲν ἀρκεῖ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, ἵνα καὶ τὸν Διονύσιον θεωρήσωμεν ἀντιωριγενιστὴν. Τοῦτο ἰσχυρὸν καὶ ὅταν ἀποδειχθῇ, ὅτι καὶ τὰ χωρία τοῦ μνημονευθέντος ἀποσπάσματα ἀπεδόθησαν πιστῶς. Ὑποθετικῶς καὶ πάλιν ὁμιλεῖ ὁ σ. εἰς τὸ τελευταῖον κεφ. τῆς μελέτης τοῦ «Ὁριγενισμὸς καὶ Ἀλεξανδρινὴ παράδοσις» (σελ. 222/3), ἐν οἷς λέγει: «Ἐπιτρέπεται ἢ ὑπόθεσις, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Διονυσίου αἱ διδασκαλίαι τοῦ Ὁριγένους ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπανεῦρον τὴν ἰσχύν των»!

11. Ὁφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ σ. διαφωτίζει εἰς πλεῖστα ὅσα σημεῖα τῆς ὅλης ἱστορίας, τῆς τε ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ὑπερμεσοῦντος τοῦ γ' αἰ. καὶ οὐ μόνον τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς Δυτικῆς. Ὁ σ. προβληματίζει τὸν μελετητὴν τῆς ἐν λόγῳ ἱστορίας εἰς πᾶσαν σελίδα καὶ μάλιστα εἰς θέματα λίαν ἐνδιαφέροντα. Λόγῳ ἐλλείψεως πηγαίων τεκμηρίων, ὁ σ. ἀναγκάζεται πολλάκις νὰ θέτῃ ἐρωτήματα καὶ νὰ ὁμιλῇ ὑποθετικῶς. Πολλάκις ὁ σ. θίγει θέματα, ἅτινα θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποτελέσουν ἀφετηρίαν περαιτέρω ἐρεύνης ἐπιστημονικῆς. Καὶ τοῦτο εἶναι ἀξιέπαινον. Εἶναι εὐδιάκριτος ἢ πολυμέρεια τῶν γνώσεων τοῦ σ., δευδέρκεια τῶν ἀντιλήψεων του καὶ ὅταν ὁμιλῇ καθ' ὑπόθεσιν, μάλιστα δὲ ἢ δξύνωια, μεθ' ἧς ἀποκρίνεται εἰς τὰ προβαλλόμενα προβλήματα καὶ προσπαθεῖ νὰ κατοχυρώσῃ τὰς γνώμας του. Ἡ μετὰ χεῖρας μελέτη ἀποτελεῖ πρᾶγματι ὑπόδειγμα ἐρευνητικῆς μεθόδου διὰ πάντα ἀσχολούμενον περὶ πρόσωπα τῆς Ἐκκλησίας. Γραμματείας.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Πρεσβ. Ἀντωνίου Γ. Ἀλεβιζοπούλου, *Ἡ φιλελληνικὴ κίνησις καὶ αἱ πρῶται ἐν Γερμανίᾳ ἑλληνικαὶ κοινότητες*, Ἀθῆναι 1979, σ. 266.

Ἡ κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν μόνιμος ἐγκατάστασις ἐν Γερμανίᾳ ἑκατοντάδων χιλιάδων ὀρθοδόξων Ἑλλήνων, ἢ ἐπίσημος ἀναγνώρισις τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Μητροπόλεως ὡς προσώπου δημοσίου δικαίου καὶ ἡ πολιτικὴ πρᾶξις ἐντάξεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Κοινὴν Ἀγοράν, καθιστᾷ ἀπαραίτητον τὴν ἐπισήμανσιν τῶν ἱστορικῶν κατα-

βολῶν τοῦ ἐν Γερμανίᾳ Ἑλληνισμοῦ, τὴν ἀνάλυσιν τῆς μεγίστης σημασίας τῆς παρουσίας τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Χώραν ταύτην καὶ τῆς οὕτω πραγματοποιηθείσης (συναντήσεως) μεταξὺ τῶν δύο λαῶν.

Τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ ὁποῖον καθίσταται λίαν δυσχερὲς λόγῳ τῆς μεγάλης ἱστορικῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς ἐλλείψεως ἱκανῶν πηγῶν, ἀνέλαβε νὰ διεκπεραιώσῃ ὁ πρεσβ. Ἀντώνιος Γ. Ἀλεβιζόπουλος εἰς τὴν μν. ἐργασίαν του, ἣ ὅποια ἐγένετο εὐμενῶς ἀποδεκτὴ ὡς διδακτορικὴ διατριβὴ παρὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ὡς ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν πρόλογον, ἡ δεκαπενταετής περίπου παραμονὴ καὶ ποιμαντικὴ ἐνασχόλησις τοῦ σ. ἐν Γερμανίᾳ μεταξὺ τῶν ἀποδήμων Ἑλλήνων, ἡ συνεργασία μεθ' ὄλων τῶν ἀρμοδίων παραγόντων διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ξένων ἐργατῶν καὶ ἰδιαιτέρως μετὰ τοῦ Ὁργανισμοῦ Κοινωνικῆς Προνοίας τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας, καὶ τὰ φλέγοντα ποιμαντικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐδημιουργήθησαν διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ὑπεχρέωσαν αὐτὸν νὰ ἀσχοληθῇ συστηματικῶς περὶ τὴν ἔρευναν τοῦ βίου θέματος τῆς ὀρθοδόξου διασπορᾶς εἰς τὸν γερμανικὸν χώρον καὶ νὰ προβῇ εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ μν. ἔργου.

Ὁ σ. δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν πολιτικῶν ἢ τῶν ἐπισήμων ἐπικοινωνιῶν μεταξὺ τῶν δύο λαῶν, ἀλλ' εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐν Γερμανίᾳ ἱστορικῆς πορείας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἥτις ὠδήγησεν εἰς πραγματικὴν συνάντησιν τῶν δύο λαῶν ἐπὶ διαπροσωπικοῦ ἐπιπέδου.

Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς διαιρέσεως τῆς διατριβῆς εἰς δύο μέρη: εἰς τὸ πρῶτον (Κεφ. Α'-Δ') ἀναλύεται ὁ φιλελληνισμὸς ἐν Γερμανίᾳ ὡς πνευματικὸν ρεῦμα καὶ ὡς στροφή τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Γερμανῶν πρὸς τοὺς νεωτέρους Ἑλληνας· εἰς τὸ δεῦτερον μέρος (κεφ. Ε'-Ζ') ἀναπτύσσονται τὰ περὶ τὴν ἴδρυσιν, ὀργάνωσιν καὶ σημασίαν τῶν πρώτων ἐν Γερμανίᾳ ἑλληνικῶν κοινοτήτων.

Μετὰ μίαν ἱστορικὴν ἀναδρομὴν (σελ. 17-32), ἀναφερομένην εἰς τοὺς πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως αἰῶνας ἐξετάζεται ἡ ἀνάπτυξις τοῦ φιλελληνισμοῦ ὡς πνευματικοῦ ρεύματος διὰ τῆς ἀναζωπυρήσεως τῶν κλασσικῶν σπουδῶν, ἣ ὅποια ὠδήγησε τοὺς Γερμανοὺς ὄχι μόνον εἰς νέας πνευματικὰς συνθέσεις, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν καταλοίπων τῶν ἐνδόξων προγόνων καὶ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ (σελ. 33-42).

Ἡ στροφή αὕτη τῶν Γερμανῶν πρὸς τοὺς Νεοέλληνας ἤρχισε κυρίως κατὰ τὸ ἔτος 1569, ὅτε ὁ Χυτραῖος ἔδωκε τὸ περίφημον μάθημά του περὶ τῆς παρουσίας καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐν Ἀνατολῇ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Ρόστοκ. Μετὰ ταῦτα, εἰς τὴν στροφήν ταύτην τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Γερμανῶν, μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, συνετέλεσαν κυρίως δύο φυσιογνομίαι, αἱ ὁποῖαι συνεδύαζον τὴν γνῶσιν τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος: Ὁ Μαρτίνος Κρούσιος (1526-1607) καὶ ὁ Φρειδερίκος Θείρσιος (1784-1869).

Εἰς τὸ δεῦτερον κεφάλαιον ἐκτίθεται ἡ συμβολὴ τῶν διεκκλησιαστικῶν ἐπικοινωνιῶν εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τοῦ φιλελληνικοῦ πνεύματος. Κατ' ἀρχὴν (σελ. 55-69) ἐξετάζεται ἡ θέσις τοῦ Λουθήρου καὶ αἱ ἐπικοινωνίαι τοῦ Μελάγχθονος, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν εἰς τὴν γνωστοποίησιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἀπετέλεσαν τὰς πρώτας ἐπαφάς. Κατόπιν ἐκτίθενται αἱ δημιουργηθεῖσαι σχέσεις μεταξὺ Τυβίγγης καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Ἱερμίου Β', αἱ ὁποῖαι ἔθεσαν τὰς βάσεις διὰ τὰς μετέπειτα ἐπικοινωνίας (σελ. 69-77). Αἱ σχέσεις αὗται ἀνεπτύχθησαν περαιτέρω διὰ τῶν ἐπισκέψεων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου (σελ. 77-87) καὶ τοῦ Θεοκλήτου Πολυείδους, ὁ ὁποῖος ἐγένετο δορυφόρος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας (σελ. 87-92).

Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον ἐξετάζεται ἡ ὑλοποίησις τοῦ φιλελληνισμοῦ διὰ τῆς προσ-

φορᾶς βοήθειας εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι ἐπεσκέπτοντο τὴν Γερμανίαν μὲ σκοπὸν τὴν συγκέντρωσιν χρημάτων πρὸς ἀπελευθέρωσιν αἰχμαλώτων (σελ. 93-102) διὰ τῆς συμπαραστάσεως τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν (σελ. 103-114) καὶ διὰ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἀγωνιζομένου διὰ τὴν ἐλευθερίαν του Γένους (σελ. 115-123).

Μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν δύο τούτων ὁδῶν, αἱ ὁποῖαι ὠδήγησαν εἰς πραγματικὴν «συνάντησιν» μετὰ τῶν δύο λαῶν (κλασσικαὶ σπουδαί, διεκκλησιαστικαὶ ἐπικοινωνίαι) ὁ σ. ἐξετάζει εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον τὰς διὰ τῆς ἐμπορικῆς ὁδοῦ δημιουργηθείσας σχέσεις. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου (σελ. 124-132) δὲν εἶχεν ἀπλῶς ὡς ἀποτέλεσμα τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικο-πολιτιστικὴν ἐξύψωσιν καὶ κοινοτικὴν ἀνάπτυξιν πολλῶν περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος (σελ. 132-136) ἀλλὰ καὶ τὴν δημιουργίαν κοινοτικῆς ζωῆς κατὰ μῆκος τῶν ἐμπορικῶν ὁδῶν (σελ. 136-139). Οἱ Ἕλληνες, προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσουν ποικίλα προβλήματα εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ ἐμπορίου προέβησαν εἰς τὴν ἵδρυσιν ἐμπορικῶν σταθμῶν, οἱ ὅποιοι ἐξελιχθῆσαν λίαν συντόμως εἰς ἀνθούσας ἑλληνικὰς κοινότητας.

Πρώτη ἐν Γερμανίᾳ ἑλληνικὴ παροικία ὑπῆρξεν ἡ ἐν Λειψία κοινότης, εἰς τὴν ὅποιαν ἀφιερῶται τὸ πέμπτον κεφάλαιον τῆς διατριβῆς (σελ. 143-165). Ὁ σ. ἐξετάζει κατ' ἀρχὴν τὴν Λειψίαν ὡς κέντρον ἐμπορικῆς δραστηριότητος τῶν Ἑλλήνων (σελ. 143-146) καὶ προχωρεῖ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν περὶ τῆς ἱδρύσεως καὶ διοικήσεως τοῦ ἐκεῖ ὀρθοδόξου παρεκκλησιοῦ γεγονότων (σελ. 146-160) ἀποδεικνύων ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν Ἀρχείων τῆς πόλεως ὅτι ἡ πρώτη ἐν Γερμανίᾳ ἑλληνικὴ ὀρθόδοξος θεία λειτουργία ἐτελέσθη ἐν Λειψίᾳ κατὰ τὴν 29ην Σεπτεμβρίου/12ην Ὀκτωβρίου 1743 καὶ ὅτι πρῶτος Ἕλλην ὀρθόδοξος ἐφημέριος ὑπῆρξεν ὁ Θεόδωρος Πολυείδης. Διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς κοινότητος ἡ Λειψία ἔγινε κέντρον ἕλξεως λογίων ὁμογενῶν καὶ πλήθους Ἑλλήνων φοιτητῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ πνευματικὴ παρουσία τοῦ ὀρθοδόξου ἑλληνικοῦ στοιχείου κατέστη λίαν αἰσθητὴ (σελ. 161-165).

Ἡ σημασία τῆς παρουσίας τῶν ὁμογενῶν ἐμπόρων ἐν Γερμανίᾳ ἦτο μεγίστη. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἰδιαίτερος εἰς τὸ ἕκτον κεφάλαιον τῆς διατριβῆς, ὅπου ἐκτίθενται τὰ περὶ τῆς ἐν Breslau (σελ. 166-186) καὶ Chemnitz (σελ. 186-189) παραμονῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς κοινοτικῆς αὐτῶν ζωῆς. Ὁ Βασιλεὺς Φρειδερίκος Β', προκειμένου νὰ προσελκύσῃ Ἕλληνας ἐμπόρους παραχωρεῖ εἰς αὐτοὺς ἰδιαίτερα προνόμια, ἀκόμη καὶ τὸν κληρονομικὸν τίτλον τοῦ εὐγενεοῦς.

Ἡ ἱστορικὴ πορεία τῆς κοινότητος τοῦ Μονάχου (σελ. 190-210), ἡ ὅποια ἐξετάζεται εἰς τὸ ἕβδομον κεφάλαιον ἦτο ἐντελῶς διαφορετικὴ: Ἡ ἵδρυσις τῆς κοινότητος αὐτῆς ὑπῆρξε καρπὸς τοῦ φιλελληνικοῦ πνεύματος τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου, ὁ ὅποιος ἠθέλησε διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ νεοσυστάτου ἑλληνικοῦ κράτους. Διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος ἐκάλεσεν εἰς Μόναχον νεαροὺς Ἕλληνας διὰ σπουδὰς εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Ἀκαδημίαν (σελ. 190-193), ἀνέλαβε τὴν φροντίδα διὰ τὴν κατάλληλον προετοιμασίαν αὐτῶν (σελ. 193-195) καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἀγωγήν των, παραχωρήσας πρὸς τοῦτο τὸν Ναδὸν τοῦ Σωτῆρος (σελ. 196-208).

Εἰς τὸ «Ἐπίμετρον» τῆς ἐργασίας (σελ. 211-220) ὁ σ. ἀναλύει τὴν κανονικὴν θέσιν τῶν ἐν Γερμανίᾳ ὀρθοδόξων ἑλληνικῶν κοινοτήτων καὶ ἀποδεικνύει ὅτι παρὰ τὰ παρουσιασθέντα προβλήματα ἡ κανονικὴ σχέσις πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καθίσταται ἐκδηλος.

Ὑπὸ μορφήν «Ἐπιλεγομένων» (σελ. 221-227) καὶ «Περιλήψεως» εἰς γερμανικὴν γλῶσσαν (σελ. 229-236) ὑπογραμμίζονται συμπερασματικῶς τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς διατριβῆς καὶ ἐπισημαίνονται ταυτοχρόνως ὠρισμένοι θέσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ εἶναι καὶ σήμερον χρήσιμοι («εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ὀρθὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τῆς ὀρθοδόξου διασπορᾶς ἐν Γερμανίᾳ») (σελ. 221).

Ἡ ἐκτενής ἑλληνική και ξένη βιβλιογραφία (σελ. 237-255) και ὁ χρονολογικός πίναξ κυριωτέρων γεγονότων ὁ ὁποῖος παρατίθεται (σελ. 256-260), μαρτυροῦν πόσον ἐπίμοχθον ἦτο τὸ ἔργον τοῦ συγγραφέως, ὁ ὁποῖος τελικῶς ἐπέτυχε νὰ δαμάσῃ τὸ τεράστιον ὕλικόν του και νὰ προσφέρῃ κατὰ τρόπον ὑποδειγματικόν ὅλην τὴν ἱστορικὴν ὑποδομὴν διὰ τὴν βαθυτέραν μελέτην συγχρόνων ποιμαντικῶν, κανονικῶν και διεκκλησιαστικῶν προβλημάτων τῆς ὀρθοδόξου διασποράς. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εὐρίσκεται ἀκριβῶς ἡ μεγάλη συμβολὴ τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν Ἑκκλησίαν. Τὸ ὅτι δὲ αὐτὸς ἦτο ὁ κύριος στόχος του δηλοῦται εἰς τὸν πρόλογον τῆς διατριβῆς διὰ τὴν σύνταξιν τῆς ὁποίας «πρῶτη ὄθησις» ὑπῆρξεν ἡ διαπίστωσις «ὅτι ἡ ἐξέτασις τῆς ἱστορίας εἶναι ἀπαραίτητος, προκειμένου νὰ ἐρευνηθοῦν δεόντως τὰ ἐπείγοντα προβλήματα τῆς ἐν Γερμανίᾳ ὁμογενείας».

Ἡ προσφορὰ τοῦ σ. εἰς τὸν τομέα αὐτὸν συνίσταται εἰς τ' ἀκόλουθα σημεῖα:

α) Ἡ ἔκθεσις τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐν Γερμανίᾳ συμβάλλει εἰς τὴν δημιουργίαν και τὴν ἐνίσχυσιν ἱστορικῆς συνειδήσεως. Ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν σημαντικοὶ παράγοντες τῆς οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς και πνευματικῆς ζωῆς τοῦ τόπου· ἡ ἐκεῖ παρουσία των δὲν συνδέεται ὅπωςδήποτε μετὰ δυσχερῶν οἰκονομικῶν καταστάσεων· εἶναι εὐφῆμως γνωστοὶ ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνας και δικαιοῦνται σήμερον νὰ διεκδικήσουν ἀνάλογον μεταχείρισιν ἐκ μέρους τῶν Γερμανῶν.

β) Ἐπὶ τῇ βάσει ἀγνώστου ἀρχεαικοῦ ὕλικου ἀντιπαραβάλλεται ἡ συμπεριφορὰ ὑπευθύνων ἐκκλησιαστικῶν κύκλων ἐν Γερμανίᾳ ἐναντι τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν ἱστορικὴν συμπεριφορὰν τῶν Γερμανῶν και ἐπισημαίνονται βασικὰ ἐκκλησιολογικὰ προβλήματα τῆς συγχρόνου διεκκλησιαστικῆς συνεργασίας ἐπὶ ποιμαντικοῦ ἐπιπέδου.

γ) Ἡ ἱστορικὴ ἔκθεσις τῆς κανονικῆς ὑποστάσεως και τῆς ἐν γένει ζωῆς τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Γερμανίας καθιστᾷ δυνατὴν τὴν μελέτην συγχρόνων κανονικῶν, ποιμαντικῶν προβλημάτων τῆς ὀρθοδ. διασποράς και τὴν ὀρθὴν ἀντιμετώπισιν αὐτῶν.

Τὰ ἀνωτέρω ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ σ. ἐπέτυχε νὰ προσφέρῃ τὴν ἱστορικὴν ὑποδομὴν τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου μεταξὺ τῶν ὁμογενῶν τῆς Γερμανίας. Ταυτοχρόνως ὁμως τὸ βιβλίον παρουσιάζει ἐνδιαφέρον και διὰ τὸ εὐρύτερον ἀναγνωστικὸν κοινόν. Ἐξ ἄλλου ὁ πίναξ κυριωτέρων ὀνομάτων και θεμάτων, τὰ ὁποῖα παρατίθενται κατ' ἔννοιαν (σελ. 261-266) διευκολύνει τὴν ταχεῖαν ἐπισήμανσιν τῶν ἀναπτυχθέντων διὰ μέσου τῶν αἰῶνων σχέσεων ἐκάστης γερμανικῆς πόλεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, συνιστᾷ ἀρίστην ἀφετηρίαν διὰ τὴν πολλὰ πλὴν ἀξιοποίησιν τοῦ πλουσιωτάτου ὕλικου και καθιστᾷ τὸ ἔργον εὐχρηστον ἐγχειρίδιον εἰς χεῖρας τῆς ἐν Γερμανίᾳ ὁμογενείας, τῶν ἐκεῖ ἑλληνικῶν διπλωματικῶν, ἐκπαιδευτικῶν και ἑτέρων παραγόντων και παντὸς φιλέλληνο.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Herbert Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*. Erster Band: Philosophie-Rhetorik-Epistolographie-Geschichtsschreibung-Geographie. Zweiter Band: Philologie-Profandichtung-Musik-Mathematik und Astronomie-Naturwissenschaften - Medizin-Kriegswissenschaft-Rechtswissenschaft. Mit Beiträgen von Christian Hannick und Peter E. Pieler. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1978. (Byzantinisches Handbuch, im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft), Bd., I, XXVI-542. Bd. II, XX-528 σσ.*

1. Ὁ διακεκριμένος βυζαντινολόγος Καθηγητῆς ἀπὸ τοῦ 1962 τοῦ ἐν Βιέννῃ Παν/

* Τοῦ παρόντος ἔργου ἐγένετο παρουσίασις ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Ἀκαδημίας (Συνεδρία 8ης Μαΐου 1980) Ἀθηνῶν.

μίου Herbert Hunger, ἀπὸ δὲ τοῦ 1973 συνεχῶς Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Αὐστρίας, μέλος πολλῶν Ἀκαδημιῶν, ἐπίτιμος διδάκτωρ τῶν Παν/μιῶν τοῦ Σικάγου Η.Π.Α. καὶ Θεσ/κης, καὶ ἐταῖρος τῆς ἡμετέρας Ἀκαδημίας, πολυγραφώτατος δὲ συγγραφεὺς, χαρίζει εἰς τὴν Ἐπιστῆμην τῆς Βυζαντινολογίας τὸ ἀνωτέρω διτομον συστηματικὸν ἔργον, ἐξαίρετον ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Εἶναι ἄξιον νὰ λεχθῇ ὅτι πᾶν ἔργον ἐμπεριλαμβανόμενον ἐν τῇ γνωστῇ σειρᾷ τοῦ κλασσικοῦ Handbuch der Altertumswissenschaft, begr. von Iwan Müller - erweitert von Walter Otto, ἀποτελεῖ ἐξαίρετον προνόμιον διὰ τὸν συγγραφέα, προσδίδον εἰς αὐτὸν διηνεκῆ ἐπιστημονικὴν ἀναγνώρισιν καὶ τιμὴν· ἀλλὰ συγχρόνως ἐπισφραγίζει τὴν ἀναμφισβήτητον ἀξίαν τοῦ ἔργου. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν προομίῳ. Ἄλλ' ἔθλωμεν ἐγγύτερον ἐπὶ τὸ ἔργον.

2. Ὡς καὶ ὁ τίτλος δεικνύει, τὸ ἔργον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀαττικίζουσαν θύραθεν Γραμματείαν τῶν Βυζαντινῶν». Ὡς δὲ ὀρθῶς διέγνωσεν ὁ σ. ἦτο ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατον νὰ συμπεριλάβῃ τὸ μέγα εἰς ἔκτασιν ὑλικὸν τῆς ἐν λόγῳ Γραμματείας εἰς ἓνα καὶ μόνον τόμον. Διὸ καὶ διήρесе τοῦτο εἰς δύο μέρη ἢ τόμους. Ὁ ἐξαίρετος συνάδελφος εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ ἀποστείλῃ φιλοφρόνως τὸ ἔργον του εἰς ἡμᾶς, ὅθεν καὶ τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης. Εἶναι φυσικὸν πάντα τὰ συστηματικὰ ἐγχειρίδια, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τινὰ κλάδον τῆς Βυζαντινολογίας νὰ ἐκκινοῦν, ὡς ἀπὸ πηγῆς, ἐκ τοῦ πρωτοποριακοῦ συστηματικοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου Βυζαντινολόγου ἐπιστήμονος, αἰδιμίου Karl Krumbacher. Ἐπίσης, ὁ σ. ἀναφέρει ὅτι τὸ ἔργον του ἀποτελεῖ καὶ οἰνεὶ συνέχειαν καὶ συμπλήρωσιν τῶν πρότερον δημοσιευθέντων ἔργων τοῦ γνωστοῦ βυζαντινολόγου τοῦ Μονάχου Hans Georg Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich — Geschichte der byzantinischen Volksliteratur. Ὁ Hunger ἔθεσεν ὡς σκοπὸν, ὅπως ἐκθέσῃ συστηματικῶς τὸ τεράστιον ὑλικὸν τῶν κειμένων τῆς ἀττικῆς θύραθεν Γραμματείας, πέρα τῶν ἀνωτέρω βασικῶν ἔργων, ἅτινα ἀπέτέλεσαν τὴν βάσιν τῆς ἐκκινήσεώς του.

3. Διὰ νὰ κατανοηθῇ ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ ἔργου, παρέχομεν ἀναλυτικῶς τὸν Πίνακα τῶν περιεχομένων.

Τόμος Πρῶτος: Μετὰ τὸν Πρόλογον, τὴν διὰ συντομογραφῶν ἐπισημαινομένην βιβλιογραφίαν καὶ τὴν Εἰσαγωγὴν, ἀκολουθοῦν 5 κεφ., περιλαμβάνοντα: Κεφ. α'. Φιλοσοφία: Ἐξετάζονται: 1. Φιλοσοφία, φιλόσοφος, φιλοσοφεῖν. Συνέχεια καὶ νεωτερικὴ ἐν τῇ θεωρήσει τῶν σημασιῶν τῶν λέξεων ἢ ὅρων ἐρμηνεῖα. 2. Πλατωνισμὸς καὶ Ἀριστοτελισμὸς ἐν Βυζαντίῳ. 3. Φιλοσοφία καὶ Θεολογία. Ὁ Χριστιανικὸς Ἀνθρωπισμὸς. Βιβλιογραφία: Γενικὴ καὶ μονογραφῶν. Ἐκδόσεις κειμένων. Δευτερεύουσα βιβλιογραφία.—Κεφ. δεύτερον: Ρητορικὴ: 1. Ἱστορία καὶ χρῆσις τῆς Ρητορικῆς ἐν Βυζαντίῳ. 2. Θεωρία τῆς Ρητορικῆς. 3. Ρητορικὴ πράξις: α) Προγυμνάσματα καὶ ἕτεροι πρὸς ἄσκησιν λόγοι, β) ἐγκώμια, γ) ἐπιτάφιοι καὶ μονωδῖαι, δ) ἕτεροι ἐπίκαιροι λόγοι, ε) παραινητικοὶ λόγοι ἡγεμόνων, στ) αὐτοβιογραφαὶ καὶ ζ) ἐκφράσεις. Βιβλιογρ.: Γενικὴ καὶ μονογραφαί. Ἐκδόσεις κειμένων. Δευτερεύουσα (βοηθητικὴ) βιβλιογρ.—Κεφ. τρίτον: Ἐπιστολογραφία: 1. Θεωρία τῆς ἐπιστολῆς. 2. Τύποι τῆς ἐπιστολῆς. 3. Ρητορικὴ καὶ μίμησις. 4. Χαρακτηρισμὸς τῆς βυζαντινῆς ἐπιστολῆς. Βιβλιογρ. Κεφ. τέταρτον: 1. Ἱστοριογραφία καὶ χρονογραφία. 2. Χρονογραφία ὡς γραμματεία τοῦ καθ' ἡμέραν βίου. 3. Ἀρχαία βυζαντινὴ ἱστοριογραφία. 4. Ἱστοριογραφία καὶ Χρονογραφία ἀπὸ τοῦ 7ου αἰ. μέχρι τῆς λατινογραφίας. 5. Μεταγενεστέρη βυζαντινὴ Ἱστοριογραφία καὶ Χρονογραφία. — Κεφ. πέμπτον: Γεωγραφία: 1. Ἀρχαία Γεωγραφία καὶ βυζαντινὴ εἰκὼν τοῦ κόσμου (οἰκουμένης). 2. Χαρτογραφία. 3. Γεωγραφικὴ γραμματεία ἐν Βυζαντίῳ: α) Ἐγχειρίδια, Λεξικά, Σχόλια κ.λπ.

β) Ἐκφράσεις καὶ γεωγραφικά εἰς τὰ διάφορα εἶδη τῆς γραμματείας. — Βιβλιογρ. ὡς καὶ προηγουμένως.

Τόμος Δεύτερος: Κεφ. ἕκτον: Φιλολογία: 1. Ἡ θέσις τῆς φιλολογίας ἐν Βυζαντίῳ. 2. Αἱ στοιχειώδεις προϋποθέσεις τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας: α. Ἀρχαία γραμματική, β) ὀρθογραφία, γ) ἐπιμερισμοὶ καὶ σχεδογραφία, δ) διαλεκτική, ε) Λεξικά, στ) Μετρική. 3. Ἐκδ. κειμένων καὶ σχόλια ἀρχαίων συγγραφέων. Βιβλιογρ. — Κεφ. ἔβδομον: 1. Ποίησις καὶ πεζογραφία. 2. Ἀπὸ τὴν προσωδιακὴν εἰς τὴν τονικὴν μετρικὴν. 3. Συμπλήματα καὶ ποιητικὰ παίγνια. 4. Τὰ ἀρχαία εἶδη ποιήσεως καὶ ἡ τύχη (ἐξέλιξις) τούτων ἐν Βυζαντίῳ: α) Ἐπικά (μυθολογικαὶ ποιήσεις καὶ ἐκφράσεις. Ἱστορικὸν ἔπος. Διδακτικὸν ἔπος. Ρομαντικὴ ποίησις). β) Ποιήσεις ὑπὸ «δραματικῆν» μορφήν (Σάτυρα), γ) Λυρικὴ ποίησις καὶ ἐπιγράμματα. Βιβλιογρ. — Κεφ. ὄγδοον: Μουσική: 1. Διδακτικὰ ἔργα τῆς κλασσικῆς-βυζαντινῆς μουσικῆς. 2. Διδακτικὰ ἔργα τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Βιβλιογρ. — Κεφ. ἕνατον: Μαθηματικά καὶ ἀστρονομία (ἀστρολογία): 1. Οἱ πρῶτοι βυζαντινοὶ αἰῶνες. 2. Ἡ μεσαία-βυζαντινὴ ἐποχὴ. 3. Ἡ ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων. Βιβλιογρ. — Κεφ. δέκατον: Φυσικαὶ ἐπιστήμαι: 1. Ζωολογία. 2. Βοτανικὴ. 3. Μεταλλειολογία. 4. Ἀλχημεία. Βιβλ. — Κεφ. ἐνδέκατον: Ἱατρικὴ: 1. Ἡ ἀρχαία κληρονομία. 2. Οἱ πρῶτοι βυζαντινοὶ αἰῶνες. 3. Αἱ μεταγενέστεραι ἐποχαί. Βιβλ. — Κεφ. δωδέκατον: Ἡ πολεμικὴ ἐπιστήμη. Βιβλ. — Κεφ. δέκατον τρίτον: Ἡ Νομικὴ καὶ τοῦ δικαίου γραμματεία (Ἐξετάζεται εἰς ἕκτενῇ κεφ. ἡ κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ μέχρι πέρατος τοῦ Βυζαντίου καὶ ἡ περαιτέρω ἀναβίωσις τῆς Νομικῆς). Βιβλ. — Ἐν τέλει Πίνακες: α) Τῶν χρῶν, ἄτινα σημειοῦνται ἐν τῷ ἔργῳ, β) Συγγραφέων ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν καὶ γ) Συγγραφέων βοηθητικῆς βιβλιογραφίας.

*

4. Διεξερχόμενος πᾶς τις καὶ μόνον τὸν ἀναλυτικὸν Πίνακα τῶν περιεχομένων, ἀντιλαμβάνεται παρευθὺς τὴν σπουδαιότητα τῶν θεμάτων. Πρῶτῃ ἀναγνώρισις τοῦ μελετητοῦ τοῦ ἔργου εἶναι ἡ μετὰ βαθείας κρίσεως ὑπερπήδησις ὑπὸ τοῦ σ. τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων δυσχερειῶν καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀντιμετώπισις τῶν πολλαπλῶν προβλημάτων, ἅτινα ἐξ ὑπ' ἀρχῆς συνήντησε. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λεχθῆ ὅτι κάθε κεφ. ἀπετέλει διὰ τὸν σ. δέσμη ἀλληλεξαρτήτων προβλημάτων, οἷα π.χ. τῶν πηγῶν, τῆς ἐκ τούτων ἐξαρτήσεως τῶν Βυζαντινῶν, τῆς ὑπ' αὐτῶν μιμήσεως ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἐκφράσεως, τῆ τέχνῃ καὶ τῇ ὑφολογικῇ χρήσει τῆς ἀττικίζουσης τούτων γλώσσης, τῆς ὑπερβολῆς τῶν ρητορικῶν ἐκφράσεων, τῶν περιττολογιῶν, τῶν κολακευτικῶν διαθέσεων εἰς τὰ ἀφιερωτικὰ ἰδίᾳ ἐγκώμια τῶν ἡγεμόνων. Ὁ σ. ὄφειλε σὺν τούτοις νὰ ἐλέγξῃ τὴν κριτικὴν ἱκανότητα τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων, τὴν φιλαλήθειαν τούτων ἐν τῇ διατυπώσει τῶν τε γεγονότων καὶ τῶν ἐπὶ μέρους πράξεων τῶν προσώπων καὶ γενικῶς ὁ σ. τοῦ περὶ οὗ πρόκειται συγγράμματος ὄφειλε νὰ λύσῃ ἀναρίθμητα ἄλλα προβλήματα. Ὁμολογουμένως θαυμάζει ὁ ἀναγνώστης πῶς κατάρθωσεν ὁ σ. νὰ δαμάσῃ τὸ πολυσύνθετον ὕλικόν του ὥστε μὲ σπανίαν εὐθυκρίσιαν, ὅσον καὶ πολυμάθειαν νὰ δυνηθῆ νὰ φέρῃ εἰς πέρας ἕν ἔργον τηλικαύτης εὐρύτητος. Ἡ πολυμάθεια, ἡ εὐθυκρίσια καὶ ἡ ἀρτιωτάτῃ βιβλιογραφικῆ ἐνημέρωσις εἰς τὰ ἐπὶ μέρους θέματα, προσέδωσαν εἰς τὸν σ. τὸν ἀσφαλῆ ἐπιβεβαιωτικὸν ὄπλισμόν πρὸς κατοχύρωσιν τῶν θέσέων του.

5. Τὸ ἔργον ἀποτελεῖ κριτικὴν ἐρμηνείαν τῆς θύραθεν ἀττικῆς βυζαντινῆς Γραμματείας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων στοιχείων τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνῆς. Τὸ ἀφθονον βιβλιογραφικὸν ὕλικόν κατάρθωσεν ὁ σ. νὰ χρησιμοποιήσῃ μὲ τὴν διακρίνουσαν τοῦτον κριτικὴν δεξιότητιαν, πρὸς τεκμηρίωσιν τῶν θέσέων του. Συμπετυκνωμένη, ἀλλὰ μηδὲν παραλείπουσα ἕκθεσις ἐκάστου κεφαλαίου. Μετ' ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος ἐμελέτησα τὸ πρῶτον

κεφ. τοῦ πρώτου τόμου, ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὸν εἰδικὸν τῶν διαφερόντων μου κλάδον. Καὶ ἐθαύμασα τὴν σαφήνειαν, τὴν ἀκρίβειαν, τὴν πληρότητα ἐν τῇ περιεκτικότητι τῆς ἐκθέσεως καὶ τὴν ὀρθότητα τῆς ἐρμηνείας τῶν ὄρων, κατὰ τὰς ἐναλλασσομένας σὺν τῷ χρόνῳ ἀντιλήψεις περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἐννοιῶν κατὰ τὴν ἐξελικτικὴν περίοδον τῆς βυζαντινῆς σκέψεως. Βεβαίως θὰ ἠδύνατο ὁ εἰδικὸς νὰ προσαγάγῃ ἀφθονώτερον ὕλην καὶ διὰ πλείστων ἄλλων σχετικῶν χωρίων διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ἰδίᾳ συγγραφέων. Ἄλλὰ τοῦτο οὐδὲν τὸ νέον θὰ ἠδύνατο νὰ προσκομίσῃ διορθωτικῶν τῶν διδομένων ὑπὸ τοῦ σ. ἐρμηνειῶν. Ἡ ἀφθονία τῶν εἰδικῶν μελετῶν, αἵτινες σημειοῦνται ἐν τῇ ἐν τέλει ἐκάστου κεφ. παρατιθεμένη βιβλιογραφία, ἐνημερώνει τὸν μελετητὴν πρὸς διεύρυνσιν ἐπιθυμητῆς τυχὸν ἐνασχολήσεώς του περὶ τὸ θέμα.

6. Ἐν κατακλιθεὶς ἐπιθυμῶ νὰ ἐφράσω μίαν εὐχὴν. Ἐν τῇ «Βιβλιοθήκῃ Μαρσαλῆ» ἐξεδόθησαν πολλοὶ πρωτότυποι, ἀλλὰ καὶ ἐκ μεταφράσεως ἐπιστημονικαὶ μελέται. Π.χ. ἡ «Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας» τοῦ Karl Krumbacher κατὰ μετάφρασιν τοῦ Γ. Σωτηριάδου, ὅπως καὶ πλείστοι ἄλλαι ἀμέσου ἐνδιαφέροντος διὰ τοὺς Ἕλληνας. Εὐχομαί, λοιπόν, ὅπως εὐρεθῇ ὁ ἀρμόδιος καὶ δόκιμος ἐπιστήμων γλωσσομαθῆς διὰ νὰ ἐξελληνίσῃ χάριν τοῦ εὐρυτέρου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ τὸ ἀνὰ χεῖρας πολῦτιμον ἔργον τοῦ Herbert Hunger, ὡς καὶ τὸ ἔργον τοῦ Hans-Georg Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959, ἀμφότερα τῆς αὐτῆς σειρᾶς τοῦ Handbuch der Altertumswissenschaft - Byzantinisches Handbuch II, 1 καὶ 5. Τολμῶ ἐπίσης νὰ προτείνω, ὅπως ἡ ἡμετέρα Ἀκαδημία ἀθλοθετήσῃ ἢ ἀναθέσῃ τὴν μετάφρασιν σπουδαίων ἔργων Δυτικῶν ἐπιστημόνων, ἰδιαίτερον ἐνδιαφέροντος διὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα γενικώτερον, μεγίστης δὲ ὠφελιμότητος διὰ τοὺς νέους σπουδαστάς μας εἰδικώτερον.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Ioanna Tsatsos, *Poesie. Scelte e tradotte col testo a fronte da Bruno Lavagnini*, Palermo 1980, σσ. 122.

Ποιήματα τῆς Ἰωάννας Τσάτσου, συζύγου τοῦ τ. Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, ἐπιλεγέντα καὶ μεταφρασθέντα εἰς τὴν ἰταλικήν, μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου ἕναντι, ἐμφανίζει ἐν τῷ παρόντι τομίδιῳ [ὑπ' ἀρ. 5 εἰς τὴν σειρὰν Quaderni di Poesia Neogreca (Τετράδια Νεοελληνικῆς Ποιήσεως) τοῦ Σικελικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν] ὁ πολὺς ἐρευνητὴς τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν Γραμματείας Καθηγητῆς κ. Bruno Lavagnini. Ἡ ἐπιλογὴ ἐγένετο μετὰ λεπτῆς εὐαισθησίας, ἡ δὲ μεταγλωττίσις εἶναι λίαν ἐπιτυχῆς, μὴ στερουμένη ἰδίῳ λυρικοῦ οἴστρου, διασαφουμένη δὲ εἰς τινὰ σημεῖα διὰ τῶν κατακλεισμένων τὸ βιβλίον Σημειώσεων (σ. 119-120).

Ὁ Πρόλογος (σ. 5-9) περιλαμβάνει τὰ περὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος τῆς ποιητρίδας, θυγατρὸς τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Στυλ. Σεφεριάδου (1873-1951) καὶ ἀδελφῆς τοῦ τιμηθέντος διὰ τοῦ βραβείου Nobel (1963) μεγάλου ποιητοῦ μας Γιώργου Σεφέρη (1900-1971). Οἱ σημειωθέντες, ὡς καὶ ἕτερο; ἀδελφὸς αὐτῆς, ὁ Ἄγγελος, ἀποθανὼν προώρως εἰς Ἀμερικὴν, ἐθεράπευον τὸν στίχον. Οὕτως, ὁ, τι, κατὰ τὸν Dante, συμβαίνει σπανιώτατα (Rade volte discende per li rami ἢ ἀνθρωπίνῃ ἀξίᾳ), συνέβη ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ τοῦ ἐκ Σμύρνης διαπρεποῦς νομομαθοῦς καὶ μουσοπόλου. Ἡ Ἰωάννα ἐνεφανίσθη εἰς τὴν ποιητικὴν κοινίστραν μόλις τὸ 1968 διὰ τῆς συλλογῆς στίχων «Λόγια τῆς σιωπῆς», ἧς προηγῆθη τὸ πεζογράφημα «Φύλλα Κατοχῆς», 1965. Ἠκολούθησαν αἱ συλλογαὶ «Ἄτμητο φῶς», 1969 (ὁ τίτλος ἐκ τοῦ Συμewν τοῦ Νέου Θεολόγου, 942-1022), «Ἐλεγος», 1971 (ὑπὸ τὴν σφραγίδα τοῦ θανάτου τοῦ Γιώρ-

γου Σεφέρη), «Γυμνός τοίχος», 1975, αναφερομένη εις τὴν δικτατορίαν τοῦ 1967-1974 καὶ εἰς συναφῆ γεγονότα, «Ὁ κύκλος τοῦ ρολοιοῦ», 1976, ἐξ ἀφορμῆς θανατικῆς τιμῆς ἐκτελέσεως. Αἱ ἀνωτέρω συλλογαὶ περιλαμβάνονται εἰς τὸν τόμον «Ποιήματα», 1977, ὅπου ἔχουν προστεθῆ καὶ ἑπτὰ νέα τοιαῦτα. Ἀναφέρονται ἐπίσης καὶ τὰ λοιπὰ πεζὰ ἔργα, «Ἀθηναίς», 1970 καὶ «Ὁ ἀδελφός μου Γιώργος Σεφέρης», 1973.

Εἰς τὴν σ., ἐκτὸς τῆς καθαρῶς ἐπιστημονικῆς συνεπειας, ἀποδοτέα καὶ ἡ ἀναγνώσις ἰσορροπῶν κριτικῆς σκέψεως ἐν τῇ αἰσθητικῇ σφαίρᾳ, ἀπαυγαζομένης εἰς τοὺς συντόμους χαρακτηρισμοὺς τῆς ὑπ' ὄψιν ποιήσεως.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Jannis Spiteris, O. F. M. Cap., *La Critica Bizantina del Primato Romano nel secolo XII*. Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1979.

Θέμα τοῦ ἔργου τούτου, ὡς ὁ τίτλος δηλοῖ, εἶναι ἡ βυζαντινὴ κριτικὴ ἐπὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ πρωτείου κατὰ τὸν IB' αἰῶνα. Ἡ πραγμάτευσις γίνεται ὑπὸ τοῦ σ. ἐν τῷ πνεύματι τῆς λεγομένης εἰρηνικῆς Θεολογίας. Στοχαζόμενος δηλονότι συμβολῆν εἰς τὸν μεταξὺ Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς θεολογικῆς Διάλογον, ἀνταποκρίνεται τὸ μὲν εἰς αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὑπάρχοντος ὕλικου, τὸ δὲ εἰς γλῶσσαν λεπτὴν καὶ ἥπιαν. Εἰς τὰ πλεῖστα σημεῖα, τὸ ἔργον εὐρίσκει τὸν ὀρθόδοξον θεολόγον σύμφωνον. Εἰς τὸ γενικὸν ὅμως ὑπόβαθρον, ὅπερ δὲν εἶναι ἄλλο εἰ μὴ ἡ ὁμολογιακὴ, a priori ἀποδοχὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ πρωτείου, ἀνακύπτει διαφορὰ ἀντιλήψεως. Παραμένει, δι' ἡμᾶς, ἀμφίβολον ἂν πρὸ τοῦ IB' αἰῶνος δὲν ὕφιστατο ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντιπαπικὴ τάσις.

Παρά ταῦτα, ἡ μονογραφία εἶναι ἐποικοδομητικὴ καὶ ἱκανὴ νὰ γίνῃ ἀσμένως ἀποδεκτὴ εἰς τοὺς ἡμετέρους θεολογικοὺς κύκλους. Ἡ κοιμιδὴ αὐτῆς χρησιμεύει θετικῶς εἰς τὸ συμπληρίασμα τῶν δύο πρεσβυγενῶν Ἐκκλησιῶν, Ὁ σ. ὄντως συνέλεξε καὶ ἠρμήνευσε μετ' ἀγαθῆς προαιρέσεως, ὡς ἐντιμὸς ἐρευνητῆς, τὰς πηγὰς, ἐμφανίζων, κατὰ τὸ ἐφικτὸν αὐτῷ, τὸ πληρέστερον πλαίσιον τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ βυζαντινοῦ ἀντιπαπικοῦ ὄπλοστασίου, ὡς καὶ τῶν θεολογικῶν, πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν καθοριστικῶν αἰτιῶν αὐτοῦ (Premessa, σ. V).

Τὸ διάγραμμα τοῦ ἔργου, μετὰ τὸν ἀνωτέρω πρόλογον, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Βιβλιογραφία καὶ συντομογραφία, σ. XIII. Ἡ περὶ ρωμαϊκοῦ πρωτείου ἀντιλήψις παρ' Ἑλλήσι καὶ Λατίνοις πρὸ τοῦ IB' αἰῶνος, σ. 1 (κυρίᾳ θέσις τοῦ σ. εἶναι ὅτι «τὸ Βυζάντιον δὲν ἀρνεῖται ρητῶς, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀποδέχεται τὸ ρωμαϊκὸν πρωτεῖον»). Κεφ. Α': Πρόδρομοι τῆς ἀντιπαπικῆς κριτικῆς, σ. 25. Κεφ. Β': Θεμελιώδη χαρακτηριστικὰ τῆς ἀντιπαπικῆς κριτικῆς, σ. 55. Κεφ. Γ': Σύγκρισις μεταξὺ δύο οὐνιβερσαλισμῶν, σ. 117. Κεφ. Δ': Κριτικὴ κατάστασις τῶν θέσεων, σ. 211. Συμπερασματικά, σ. 300. Παράρτημα, σ. 323 (δημοσιεύσις δύο ἀνεκδότων τεκμηρίων, ἐκ τοῦ Cod. Monac. 229, ff. 9r-10r, σ. 323 καὶ ἐκ τοῦ Cod. Paris. Graec., 1302, ff. 270v-273v, σ. 324). Πίναξ ὀνομάτων καὶ κυρίων θεμάτων, σ. 333.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Paul Lemerle, *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans, I. Le texte*. Paris 1979, pp. 268.

Ὁ συνάδελφος κύριος Paul Lemerle, ξένος ἐταῖρος τῆς ἡμετέρας Ἀκαδημίας, προσφέρει δι' ἐμοῦ τὸ μὲν ἐκδοθὲν βιβλίον του ὑπὸ τὸ τίτλον *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans, I. Le texte*, «Le Monde byzantin», Paris, Éditions du Centre National de

la Recherche Scientifique, 1979, σελ. 268. Θὰ συνοδεύσω τὴν προσφορὰν τοῦ με ὀλίγας παρατηρήσεις.

Ἡ ἐνασχόλησις τοῦ κ. L e m e r l e με τὰ «Θαύματα» τοῦ Ἁγίου Δημητρίου χρονολογεῖται ἀπὸ μιᾶς τριακονταετίας. Κύριον σταθμὸν εἰς τὰς ἀναζητήσεις του ἀποτελεῖ ἡ πρόδρομος ἀνακοίνωσις εἰς τὸ ἔνατον Διεθνὲς Συνέδριον τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν εἰς τὴν Θεσσαλονικίην τῷ 1953 καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ δημοσίευσίς τῆς πραγματείας «Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l' époque romaine jusqu'au VIIIe siècle» (1954). Πλήρης σοφίας καὶ πολυσχιδοῦς ἐμπειρίας ἔρχεται σήμερον νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν κύριον στόχον του, τὴν κριτικὴν δηλαδὴ ἔκδοσιν τῶν ἀρχαιοτέρων «Θαυμάτων» τοῦ μεγαλομάρτυρος Δημητρίου.

Ἐξ ὄλων τῶν κειμένων τοῦ ἀγιολογικοῦ κύκλου τοῦ μυροβλύτου προστάτου τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν «Μαρτυρίων», δηλονότι, τῶν «Ἐργωμάτων» καὶ τῶν «Θαυμάτων», τὰ τελευταῖα εἶναι τὰ ἱστορικώτερα καὶ διὰ τοῦτο τὰ πολυτιμώτερα, διότι ἀποτελοῦν ἐξάριστον πηγὴν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Μακεδονίας ἐν γένει κατὰ τὴν πρῶτον Βυζαντινὴν περίοδον, ἰδικώτερον δὲ διὰ τὴν προώθησιν καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Σλάβων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον.

Ὡς παρατηρεῖ ὁ κ. Lemerle, σπανίως ἀγιολογικὰ κείμενα προσφέρουν ἐπὶ τινος ἱστορικοῦ προβλήματος «τεκμηρίωσιν τόσον πλουσίαν καὶ ἀκριβῶς εἰπεῖν μοναδικήν». Ἡ τεκμηρίωσις αὕτη περιέχεται εἰς δύο συναγωγὰς «Θαυμάτων», καὶ ὅποια ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα καὶ τὸ ἀγλάϊσμα τοῦ φακέλου τούτου» (σελ. 11: «qui sont le noyau et le joyau de ce dossier», παίζων λέγει ὁ συγγραφεὺς). Ἡ πρώτη συναγωγή, φερομένη ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰωάννου, τοῦ καὶ συγγράψαντος αὐτήν, συνεκροτήθη κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου (610-641) ἢ δευτέρα, ἀνώνυμος, τεταραγμένη εἰς τὴν ὅλην σύνθεσιν τῆς, συνεχίζουσα πάντως τὴν ἀφήγησιν τῆς πρώτης, κατηρτίσθη περὶ τὰ ἔτη 678/680.

Ἡ πρώτη ἔκδοσις τῶν παλαιῶν «Θαυμάτων» τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐγένετο πρὸ διακοσίων ἀκριβῶς ἐτῶν, τῷ 1780, εἰς τὰ Acta Sanctorum τῶν Βρυξελλῶν ὑπὸ τοῦ Βολλανδιστοῦ Cornelius Byens ἢ de Bve, ἐκεῖθεν δὲ μετετυπώθη μετὰ περικοπῶν καὶ ἀσημάντων βελτιώσεων εἰς τὸν 116ον τόμον τῆς «Patrologia Graeca» τοῦ Migne. Τῷ 1874 ὁ abbé A. Tougaard ἐξέδωκε τὸ χρῆσιμον μὲν, ἀλλὰ ἀνεπαρκῆς ἔργον του De l'histoire profane dans les Actes des Bollandistes: extraits grecs, traduction française, notes, avec les fragments laissés inédits par les Bollandistes (Παρίσιος, 1874).

Ἡ πλήρης καὶ κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ κ. Lemerle παρέχει εἰς τὴν ἔρουναν ἀπηκριβωμένον καὶ ὑπεύθυνον κείμενον τῶν «Θαυμάτων». Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ ἀπητήθησαν μακροχρόνιοι καὶ ἐπίπονοι ἀναζητήσεις εἰς τὸν χειρόγραφον πλοῦτον ὀκτῶ αἰῶνων, ἀπὸ τοῦ ὀγδόου (;) μέχρι τοῦ δεκάτου ἔκτου. Ὁ πίναξ τῶν ἐξετασθέντων κωδικῶν ἀνέρχεται εἰς τριάκοντα τέσσαρας (34) ἀριθμούς. Ἐκ τούτων τρεῖς τοῦ ὀγδόου καὶ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος, codices vetustissimi, εἶναι παλιμψηστοὶ (Vatic. gr. 1876 H' αἰῶνος (;), Mediol. Ambros. F 106 sup., gr. 327, H'-Θ' αἰῶνος, Vatic. Palat. gr. 205, Θ' αἰῶνος). Κεφαλαιώδους σημασίας εἶναι ὁ Parisinus graecus 1517 τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ὁ ὁποῖος πιθανώτατα ἐπιλοτεχνήθη εἰς τὴν Θεσσαλονικίην περιλαμβάνει οἰονεὶ ὀλόκληρον τὸ «Corpus Demetrianum». Μόνον αὐτὸ παραδίδει τὰ κείμενα τῆς δευτέρας συναγωγῆς. Πλουσιωτέρα εἶναι ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου φερομένης πρώτης συναγωγῆς. Ὀλόκληρον τὴν συναγωγὴν ταύτην περιέχει ὁ Vatic. gr. 1641 τοῦ δεκάτου ἢ ἐνδεκάτου αἰῶνος, ἐν μεγάλῳ δὲ μέρει ὁ κώδιξ 380 τῆς Μόσχας τοῦ ἔτους 1021/1022.

Ἡ ἔκδοσις τῶν «Θαυμάτων» τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Le-

merle ἀποτελεῖ ὄντως ἄθλον ἐκδοτικὸν καὶ φιλολογικόν. Ἐκτὸς τοῦ ἀποκατασταθέντος κειμένου περιλαμβάνει μακρὰν εἰσαγωγὴν, τὰ κείμενα, τῶν ὁποίων προηγεῖται βραχεῖα περίληψις γαλλιστί, λεπτομερῆς Ἑλληνικὸς πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, ὡσαύτως δὲ ὑποσελίδιους ἐρμηνείας καὶ διευκρινίσεις. Εἰς ἴδιον τόμον θὰ ἐκδοθῆ προσεχῶς εὐρύτατον ἱστορικὸν ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον θὰ καλύψῃ ὅλας τὰς πλευρὰς τῆς κρίσεως ταύτης ἐποχῆς. Ὁ κ. L e m e r l e, ἀποστέλλων εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν εἰδικῶς τὸ ἔργον τοῦτο κατὰ προτίμησιν, ἐγνώριζε σαφῶς πόσον εὐαίσθητοι εἶναι οἱ Ἕλληνες διὰ τὸν Ἅγιον Δημήτριον, εἰς τὰ ὄμματά των ὀλιγώτερον Ἅγιον καὶ περισσότερον πολεμιστὴν καὶ πρόμαχον.

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ

P. B. P a s c h o s, *Gabriel l' hymnographe, Kontakia et Canons* (Avec Introduction, Texte critique, Traduction et Notes), Paris-Athènes 1978-9, pp. 342.

Τὸ βιβλίον αὐτό, ἔκδοσις τῶν ὕμνων, δηλαδὴ τῶν κοντακίων καὶ τῶν κανόνων, τοῦ Γαβριὴλ (Στουδίτη;) ἀποτελεῖ τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ κ. Π. Β. Πάσχου στὴ Σορβόνη. Εἶναι ἀληθινὰ κρίμα πού ἕνα τόσο ἀξιόλογο βιβλίον ἔμεινε μιὰ ὀλόκληρη δεκαετία ἀδημοσίευτο. Ἄπ' ὅσο μπορῶ νὰ γνωρίζω ἡ καθυστέρηση αὐτὴ ὀφείλεται στὴ μεγάλη εὐσυνειδησία τοῦ συγγραφέα, ὁ ὁποῖος δὲν ἤθελε νὰ τὸ τυπώσῃ, προτὸ ἀνακαλύψῃ τὰ χαμένα χειρόγραφα (αὐτὸ μὲ τὴν προϋπόθεσις ὅτι οἱ πληροφορίες τῶν παλαιότερων λογίων γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν χειρογράφων αὐτῶν εἶναι ἀκριβεῖς) ὀρισμένων ὕμνων, πού σήμερα τοὺς γνωρίζουμε εἴτε μόνο ἀποσπασματικὰ (πβλ. τὸ κοντάκιον στοὺς Ἁγίους Φώτιον καὶ Ἀνίκητον) εἴτε μόνο ἀπὸ τὸν τίτλον τοὺς (πβλ. τοὺς κανόνες στὴν ἀγρυπνία τοῦ Μ. Σαββάτου ἢ στὰ ἐπιλόγια τῆς Θεοτόκου).

Ἡ καθυστέρηση αὐτὴ ἔχει ὅμως τὶς ἀναπόφευκτες δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις τῆς στῆ σωστῆ ἐκτίμησις τῆς ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς τοῦ κ. Πάσχου. Μέσα στὴ δεκαετία πού διέρρευσε ἀπὸ τότε πού ἡ διατριβὴ τοῦ κ. Πάσχου ὑποβλήθηκε στὴ Σορβόνη μέχρι τὴν ἡμέρα πού βλέπει τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἔχουν δημοσιευθεῖ ὀρισμένα βασικὰ ἔργα γύρω ἀπὸ τὰ θέματα τῆς ὕμνογραφίας (βλ. Κ. Μητσάκη, Βυζαντινὴ Ἑμνογραφία, τ. Ι, Ἄπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Καϊνῆς Διαθήκης ἕως τὴν Εἰκονομαχίαν, Θεσσαλονίκη 1971, καὶ J. Crosdidier de Matons, *Romanes le Mélode et les origines de la poésie religieuse à Byzance*, Παρίσι 1977), τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς ὁ κ. Πάσχος γνωρίζει. Ἐπισημαίνω λοιπὸν ἐδῶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ συγγραφέας πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοσις τοῦ βιβλίου του δὲν ἐπιχείρησε μιὰ ἀναθεώρησίν του καὶ μιὰ προσαρμογὴ του στὰ νεώτερα δεδομένα κ' ἔτσι μένει ἀκάλυπτος σὲ τυχόν ἐπικρίσεις τρίτων. Πολλὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα πού ἀπασχολοῦν λ.χ. τὸν κ. Πάσχο στὴν τόσο μεθοδικὴ καὶ πυκνὴ εἰσαγωγὴ του (ὁ χαλαρὸς δεσμὸς τῶν ἐφυμνίων μὲ τὸ κείμενον τῶν στροφῶν, οἱ ἰδιομορφίες τῶν ἀκροστιχίδων, ἡ χρῆσις ποικίλης προέλευσης εἰρμῶν μέσα σ' ἕνα προσόμοιον κανόνα κ.ἄ.) βρῖσκουν τὴν ἱκανοποιητικὴν τοὺς λύσην στὰ νεώτερα δημοσιεύματα πού ἀνέφερα παραπάνω.

Ὁ κ. Πάσχος ἐκδίδει τελικὰ 13 ὕμνογραφικὰ κείμενα (9 κοντάκια, 3 κανόνες καὶ ἕνα ἰδιόμελον τροπάριον), πού ὅλα τοὺς κατὰ τὶς ἐνδείξεις τῶν χειρογράφων εἶναι ἔργα τοῦ ὕμνογράφου Γαβριὴλ. Σὲ ἐπιμετρο ἐκδίδει ἐπίσης ἀκόμη ἕνα κανόνα στὴν Παναγία τὴν Πορταίτισσα, κὶ αὐτὸν ἔργο ἐνὸς ὕμνογράφου Γαβριὴλ (πβλ. τὴν ἀκροστιχίδα: ΑΔΩ ΣΟΙ ΤΗ ΜΗΤΡΙ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΓΑΒΡΙΗΛ ΘΥΤΗΣ), ὁ ὁποῖος ὅμως κατὰ τὸν κ. Πάσχο εἶναι προφανῶς πολὺ μεταγενέστερος καὶ πρέπει νὰ ἀποσυνδύεται ἀπὸ τὴν ὕμνογραφικὴν δραστηριότητα τοῦ παλαιότερου Γαβριὴλ (Θ'-Ι' α.ι.).

Τὸ κρίσιμον πρόβλημα τῆς πατρότητος τῶν κειμένων ποῦ παραδίδονται μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Γαβριὴλ τοῦ ὑμνογράφου φαίνεται ὅτι ἔχει ἀπασχολήσει τὸν κ. Πάσχο, ὁ ὁποῖος εἰν' ἐπιφυλακτικὸς καὶ ταλαντεύεται· ἄλλοτε κλίνει πρὸς τὴν ἀπόψιν, ὅτι τόσο τὰ κοντάκια ὅσο καὶ οἱ κανόνες εἶναι ὕμνοι ποῦ μπορεῖ νὰ ἔχουν γραφτεῖ ἀπὸ τὸ ἴδιον χέρι. «Nous croyons» γράφει «que Gabriel-hymnographe et Gabriel-canonographe sont probablement une seule et même personne» (σ. 25). Ἄλλοτε, σὲ ἄλλο μέρος τῆς Εἰσαγωγῆς του, μιλώντας γιὰ τὰ χφφ τῶν Κανόνων, ἐπανέρχεται στὸ θέμα αὐτὸ πιδ ἐπιφυλακτικὸς: «Bien entendu, comme nous l'avons déjà dit, on n'est pas sûr s'il s'agit d'œuvres du Gabriel qui a écrit les Kontakia» (σ. 89). Πράγματι, στὸ σημεῖο ποῦ βρίσκονται, σήμερα τουλάχιστον, οἱ ὑμνογραφικὲς ἔρυνες, ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς πατρότητος τῶν ὑμνογραφικῶν κειμένων ἐπιβάλλεται νὰ γίνεται μετὰ περισσὴ ἐπιφύλαξιν. Σὲ ὅσους ἀσχολοῦνται μετὰ τὴν βυζαντινὴν ὑμνογραφίαν εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ διάφορα χειρόγραφα λειτουργικὰ βιβλία μᾶς παραδίδουν χιλιάδες κειμένων ποῦ ἀποδίδονται σὲ κάποιον («Ἰωάννην μοναχὸν» ἢ κάποιον Γεώργιον. Μετὰ τὸ ὄνομα «Ἰωάννης μοναχὸς» ὑπογράφει ὁμοῦ τὰ ὑμνογραφικὰ του κείμενα τόσο ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς (Η'-Θ' αἰ.) ὅσο καὶ ὁ Ἰωάννης Εὐχαΐτων (ΙΑ'-αἰ.) καὶ εἶναι βέβαιο ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς δύο κορυφαίους ἐκκλησιαστικοὺς ποιητὲς παρεμβάλλεται ἓνας ἄγνωστος ἀριθμὸς ἄλλων, σαφῶς δεύτερης σειρᾶς, ὑμνογράφων, ποῦ κι' αὐτοὶ ὑπογράφουν τὰ ἔργα τους μετὰ τὸ ὄνομα «Ἰωάννης μοναχὸς». Τὰ πράγματα γίνονται ἀκόμη πιδ δύσκολα ὅταν ἐρχόμεστε στὴν περίπτωσιν τοῦ Γεωργίου τοῦ ὑμνογράφου. Ἐδῶ τὸ who is who σκοτᾶφει σ' ἓνα πυκνὸ σκοτάδι καὶ ἀξεδιάλυτο μυστήριον, γιὰτὶ ἡ χορεία τῶν ὑμνογράφων μετὰ τὸ ὄνομα αὐτὸ εἶναι ἀτελεύτητος: Γεώργιος Σικελιώτης, Γεώργιος Ἀμάστρεως, Γεώργιος Σκυλιτζῆς, Γεώργιος Χωνιάτης, Γεώργιος Βαρδάνης καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Μετὰ τὸ ὄνομα Γαβριὴλ ἀνάμεσα στὸν Θ' καὶ ΙΑ' αἰῶνα εἶναι γνωστοὶ μόνο δύο ὑμνογράφοι, ποῦ ἴσως τελικὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι ἀποτελοῦν ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποῦ συνηγοροῦν γιὰ τὴν ἀπόψιν τοῦ κ. Πάσχο, ὅτι τὰ κείμενα ποῦ αὐτὸς ἐκδίδει προέρχονται ἴσως ἀπὸ τὸν ἴδιον συγγραφέα, εἶναι ἡ γνώση καὶ ἡ ἀγάπη τῶν ἔργων τοῦ Ψευδο-Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτη (βλ. σ. 33, 34, 36, 41, 45, 48, 60). Τὰ στοιχεῖα ὁμοῦ αὐτὰ προσδιορίζονται κάπως γενικά, ἐκεῖ ποῦ θὰ περιμένε κανεὶς μὴ πιδ οὐσιαστικὴ διαπραγματεύσῃ τους.

Κατὰ τὸν κ. Πάσχο ὁ Γαβριὴλ ἀνήκει πιθανῶς στὴ Σχολὴ τῶν Στουδιτῶν ὑμνογράφων: «Les œuvres de Gabriel, dans leur langue et leur style ont des grandes ressemblances... avec celles des poètes stoudites que nous connaissons» (σ. 26). Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἀνάμεσα στοὺς Στουδίτες ὑμνογράφους ἀναφέρεται καὶ κάποιος Γαβριὴλ (βλ. J. B. Pitra, Hymnographie de l'Église grecque, Ρώμη 1867, σ. 55). Εἶναι ὁμοῦ ὁ Γαβριὴλ ποῦ μνημονεύει ὁ Pitra τὸ ἴδιο πρόσωπον μετὰ τὸν ὑμνογράφο ποῦ ἐκδίδει ὁ κ. Πάσχος; Πιθανώτατα καί. Μετὰ ποῖο κριτήριον ὁμοῦ θὰ γίνεῖ ἡ ταύτιση αὐτῆ; Ὁ κ. Πάσχος γιὰ τὴν ἐξαγωγή τῶν σχετικῶν συμπερασμάτων δηλώνει ὅτι στηρίζεται στὴ γλώσσα καὶ τὸ ὕφος τοῦ Γαβριὴλ, ἀλλὰ σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς εἰσαγωγῆς του τονίζει ὅτι «nous éditons des textes et ne voulons pas faire une étude approfondie de linguistique» (σ. 28). Κατ' ἀρχὴν ἐπισημαίνω σὲ μὴ τόσο σωστὴ καὶ μεθοδικὴ ἐργασία, ὅπως τοῦ κ. Π., ἴσως χρειαζόταν μὴ πιδ ἀναλυτικὴ ἀντιμετώπιση τῶν γλωσσικῶν προβλημάτων, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι θὰ λυόνταν τελεσίδικα καὶ τὸ πρόβλημα τῆς πατρότητος τῶν ὑμνογραφικῶν κειμένων ποῦ μᾶς παραδίδονται μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Γαβριὴλ. Ὅταν κάποτε ξεκινούσα τὴ μελέτη μου γιὰ τὴ

γλώσσα τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, ὁ στόχος μου ἦταν νὰ λύσω τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητας τῶν ἀγιολογικῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ. Ὑστερα ἀπὸ τρία χρόνια ἐξαντλητικῆς μελέτης ὄλων τῶν γλωσσικῶν ἐνδείξεων κατέληξα στὸ συμπέρασμα ὅτι καμία διάκριση μὲ βάση τὴ γλώσσα τῶν γνησίων ἀπὸ τὰ θεωρούμενα μὴ γνήσια κοντάκια δὲν ἦταν δυνατή, γιατί ἡ φιλολογικὴ κοινὴ τοῦ ΣΤ' δὲν παρουσίαζε σημαντικὲς ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ κοινὴ τοῦ Ζ' αἰῶνα.

Ὁ Γαβριὴλ εἶναι ὑμνογράφος τῆς παραμυθῆς. Τὸ κοντάκιο στὶς μέρες του ἔχει ἐξοστρακισθεῖ ἀπὸ τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία κι ἔχει ἐπίσης περάσει ἡ πρώτη περίοδος τῆς μεγάλῃς ἔνθους τοῦ κανόνα. Αὐτὸ βέβαια δὲ σημαίνει ὅτι εἶχαν στενέψει ὅλα τὰ περιθώρια καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχαν οἱ δυνατότητες τὸ ἔργο ἐνὸς ἄξιου μεταγενέστερου ὑμνογράφου νὰ γνωρίσει τὴν καθιέρωση καὶ τὴν κάποια δημοτικότητα. Ὁ Γαβριὴλ σαφῶς ὡς ὑμνογράφος εἶναι ποιητῆς δευτέρας σειρᾶς. Ὁ κ. Πάσχος παρατηρεῖ ὅτι ἡ διάδοση τοῦ ἔργου τοῦ Γαβριὴλ πρέπει νὰ ἦταν μικρὴ καὶ περιορισμένη στὸ χῶρο τῆς ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς. Τὸ κύριο ἐπιχείρημα τοῦ κ. Πάσχου εἶναι ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Γαβριὴλ μᾶς παραδίδεται βασικὰ ἀπὸ ἓνα χειρόγραφο, τὰ πατμιακὰ κονδακάρια ΡQ. Ὁ ἴδιος, ὁστόσο, στὴν ἐκδοση τοῦ κοντακίου στοὺς Ἀγίους Φώτιο καὶ Ἀνίκητο ἔχει χρησιμοποιοῦν καὶ χειρόγραφα ποὺ ἀντιπροσωπεύουν δυτικὴ παράδοση (Codex Messanensis καὶ Codex Taurinensis).

Τὸ πρόβλημα τῆς παραμυθῆς τοῦ κοντακίου ἔχει ἀπασχολήσει τὸν κ. Πάσχο, ποὺ φαίνεται νὰ τὸ συνδέει καὶ μὲ αἷτια μουσικολογικά. Χωρὶς νὰ ὑποτιμῶ τὸν πολὺ σημαντικὸ παράγοντα τῆς μουσικῆς, νομίζω ὅτι τὰ αἷτια τῆς παραμυθῆς τοῦ κοντακίου πρέπει νὰ εἶναι πολὺ πιὸ σύνθετα.

Πρέπει ἐπίσης νὰ δεχτοῦμε ὅτι καὶ μετὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα τὸ κοντάκιο ἐξακολούθησε νὰ ἐπιβιώνει, ὄχι στὴν ἐπίσημη λατρεία, ἀλλὰ ἴσως στὴν ἰδιωτικὴ. Ποιὰ εἶναι ἡ θέση λοιπὸν τοῦ κοντακίου στὴ μεταγενέστερη περίοδο τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας εἶναι ἓνα ἐπιστημονικὸ πρόβλημα ποὺ περιμένει ἀκόμη τὴ λύση του.

Στὰ κοντάκια του ὁ Γαβριὴλ, πιστὸς πρὸς τὸ συρμὸ τῆς ἐποχῆς του, ἀκολουθεῖ τὰ πιὸ γνωστὰ ζεύγη εἰρμῶν (μετρικὰ καὶ μουσικὰ ὑποδείγματα προοιμίου καὶ οἴκων) τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ: 1. «Ἐπεφάνης» — «Τῆ Γαλιλαία», 2. «Τὴν ὑπὲρ ἡμῶν» — «Τὰ τῆς γῆς», 3. «Τὰ ἔνω ζητῶν» — «Τράνωσον». Τὴ μεταγενέστερη σύγχυση στοὺς εἰρμούς «Ἐπεφάνης» — «Ὁ ὑψωθείς» καὶ «Τῆ Γαλιλαία» — «Ὁ μετὰ τρίτον οὐρανὸν» ὁ κ. Πάσχος δὲν τὴ σχολιάζει. Γιὰ τὸν εἰρμὸ «Ἀγγελος πρωτοστάτης» δέχεται ὅτι δὲν ἀνήκει στὸ Ρωμανό, ἐνῶ παράλληλα φαίνεται νὰ δέχεται ὅτι καὶ ὁ εἰρμὸς «Οἱ ἐν πάσῃ τῇ γῆ» — «Αὐτὸς ὁ μόνος» εἶναι ἔργο τοῦ Ἀναστασίου. Στὴ σ. 41 ἄλλωστε κάνει ἀνοιχτὰ λόγο γιὰ τὰ «προσόμοια» τοῦ Ρωμανοῦ.

Τὸ κύριο μέρος τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Πάσχου πέφτει στὴν ἐκδοση τῶν κειμένων καὶ πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ ἐκδοση τῶν ὕμνων τοῦ Γαβριὴλ γίνεται μὲ ἄκρα φιλολογικὴ εὐσυνειδησία καὶ μὲ μέθοδο στέρεη καὶ καθαρὴ. Τὰ κείμενα τῶν ὕμνων, κοντακίων καὶ κανόνων, παρέχονται κριτικὰ ἀποκαταστημένα καὶ συνοδεύονται ἀπὸ τὴ γαλλικὴ τους μετάφραση καὶ τὰ ἀπαραίτητα σχόλια. Μόνον ὅταν ἀναλογιστοῦμε ὅτι ἐλάχιστα ὑμνογραφικὰ κείμενα ἔχουν μέχρι σήμερα δημοσιευθεῖ καὶ μάλιστα σὲ κριτικὴ ἐκδοση, μπορούμε νὰ ἐκτιμήσουμε τὴ σημασίαν τῆς προσφορᾶς τοῦ κ. Πάσχου, ὁ ὁποῖος πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ μᾶς ἔδωκε σὲ μιὰ λαμπρὴ ἐκδοση καὶ τὸ ὑμνογραφικὸ ἔργο ἐνὸς ἄλλου ἐπίσης μεταγενέστερου ὑμνογράφου, τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη. Ὁ κ. Πάσχος πλησιάζει τὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα μὲ τὴν εὐαισθησίαν ἐνὸς ποιητῆ καὶ ἐπεξεργάζεται τὴν ἐκδοσὴ τους ἐρευνώντας ὅλα τὰ συναφῆ μὲ αὐτὰ προβλήματα μὲ τὸν ἄρτιο ἐπιστημονικὸ ἐξοπλισμὸ ἐνὸς φιλόλογου καὶ ἐνὸς θεολόγου.

Claude Mondésert, *Pour lire les Pères de l'Église dans la Collection «Sources Chrétiennes»*, Les Editions du Cerf, Paris 1979.

Μετὰ πολλῆς χαρᾶς ἐλάβομεν τὸ ὡς ἄνω βιβλίον τοῦ διευθυντοῦ τῆς ἐξαιρέτου Σειρᾶς Sources Chrétiennes, πατρὸς Claude Mondésert. Πρόκειται περὶ μιᾶς συντόμου ἀλλὰ λίαν περιεκτικῆς παρουσιάσεως τῆς σπουδαίας ἐκδοτικῆς αὐτῆς προσπάθειας. Ὡς γνωστὸν ἰδρύεται τῆς Σειρᾶς ὑπῆρξαν οἱ διαπρεπεῖς πατρολόγοι Henri de Lubac καὶ Jean Daniélou. Ἀπὸ τοῦ 1942, ὅτε εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ὁ πρῶτος τόμος μέχρι τῆς σήμερον ἔχουν κυκλοφορήσῃ περὶ τούτων 270 τόμοι πολλοὶ δὲ ἄλλοι εὐρίσκονται εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκτυπώσεως ἢ τῆς προετοιμασίας. Ἡ ταχύτης μὲ τὴν ὅποian δημοσιεύονται δὲν ἀποβαίνει εἰς βάρος τῆς ποιότητος, διότι πολλοὶ εἰδικοί ἐπιστήμονες ἐργάζονται παραλλήλως καὶ ἐπὶ ἔτη μακρὰ ἕκαστος εἰς τὸν τομέα του εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἔκδοσις ἐκάστου ἔργου, ἢ ὅποια συνοδεύεται ἀπὸ ἐκτενῆ κατατοπιστικὴν εἰσαγωγὴν, μετάφρασιν εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ σχόλια, νὰ εἶναι καρπὸς μακροχρονίου ἐντατικῆς ἐργασίας.

Ὁ π. Mondésert χαρακτηρίζει τὸ βιβλίον του ὡς «πρακτικὸν ὁδηγόν» τῆς Σειρᾶς, ἢ ὅποια ὄταν ὀλοκληρωθῇ — ἤδη προετοιμάζεται ἡ δημοσίευσις ἐκατὸν εἰσέτι τόμων — θὰ ἀποτελῇ μίαν πολύτιμον βιβλιοθήκην. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Σειρὰ ρίπτει τὸ βάρος εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς τῶν πρώτων μετὰ Χριστὸν χρόνων καὶ μάλιστα τοὺς Ἕλληνας. Δὲν παραλείπει ὅμως τὴν δημοσίευσιν καὶ ἔργων Λατίνων συγγραφέων ἢ καὶ συγγραφέων τῆς βυζαντινῆς περιόδου. Ἐπίσης διαλαμβάνει καὶ ἔργα Ἰουδαίων ἢ καὶ γνωστικῶν συγγραφέων. Πάντα ταῦτα δὲν λαμβάνουν ἰδίαν ἀρίθμησην, παρ' ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποτελέσουν ἰδίαν Σειρᾶς. Αὐτοτελῆ Σειρὰν ἀποτελοῦν μόνον τὰ ἔργα τοῦ Ἰουδαίου Φίλωνος, τὰ ὅποια προηγούνται χρονικῶς τῆς καθόλου πατερικῆς γραμματείας. [Εἰς τὴν Σειρὰν (ἀριθ. 47) ἔχει δημοσιευθῆ μόνον τὸ «Περὶ ἀποικίας τοῦ Ἀβραάμ», τὸ ὁποῖον βεβαίως διαλαμβάνεται καὶ εἰς τὴν Σειρὰν τοῦ Φίλωνος, ἀριθ. 14 (Ἐκδ. J. C a z e a u x, Paris 1965)].

Εἰσαγωγικῶς καὶ εἰς μικρὰς ἐπὶ μέρους παραγράφους ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου θίγει τὰ ἐξῆς θέματα. 1) Ποῖοι καλοῦνται Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. 2) Τί εὐρίσκουμεν εἰς τὰ κείμενα τῶν Πατέρων. 3) Σύντομος παρουσίασις τῆς Σειρᾶς «Sources Chrétiennes» (Χριστιανικαὶ πηγαί). 4) Πρὸς τοίους ἀπευθύνεται ἡ Σειρὰ. 5) Οἱ δημοσιευόμενοι εἰς αὐτὴν συγγραφεῖς. 6) Ποῖος προετοιμάζει τοὺς τόμους τῆς Σειρᾶς. Ἐπίσης ἀναδημοσιεύονται χαρακτηριστικαὶ γινῶμαι διακεκριμένων θεολόγων περὶ «Ἐκκλησίας», «Παραδόσεως» κλπ. ὡς καὶ ἡ ἐν ἔτει 1942 γενομένη παρουσίασις τοῦ πρώτου τόμου, εἰς τὴν ὅποian ἐξαιρέται ἡ σημασία καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἀναληφθείσης προσπάθειας.

Ἀκολουθεῖ τὸ κυρίως μέρος τοῦ ἔργου εἰς ἕξ παραγράφους μὲ τοὺς ἐξῆς τίτλους:

1. Ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εἰς τὸν Χριστιανισμόν. 2. Οἱ τρεῖς πρώτοι αἰῶνες. 3. Ὁ Δ' καὶ χρυσοῦς αἰὼν τῆς Πατρολογίας. 4. Ὁ Μοναχισμὸς. 5. Ὁ Ε' αἰὼν καὶ 6. Ἀπὸ τοῦ ΣΤ' μέχρι τοῦ ΙΔ' αἰῶνος.

Χρονικαὶ καὶ κατὰ τόπους ὑποδιαιρέσεις ἐντὸς τῶν παραγράφων διευκολύνουν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν κατάταξιν τῶν συγγραφέων. Ἐπίσης δημοσιεύονται τέσσαρες χάρται περιέχοντες τὰ σπουδαιότερα κέντρα καὶ τοὺς κυριωτέρους συγγραφεῖς ἀντιστοίχως διὰ τοὺς αἰῶνας Α'-Γ', Δ', Ε' καὶ ΣΤ'-ΙΔ'. Ἡ τοιαύτη παρουσίασις τῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἔργων τῶν διευκολύνει τὰ μέγιστα τὸν μελετητὴν τῆς Σειρᾶς, δεδομένου ὅτι μοναδικὸν κριτήριον διὰ τὴν ἀρίθμησην τῶν ἔργων εἶναι ὁ χρόνος δημοσίευσσεως ἐκάστου τόμου. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν παρουσίαν τῶν ἐπὶ μέρους συγγραφέων δίδονται ἅπαντα τὰ δημοσιευθέντα ἔργα τῶν ὡς καὶ ὁ ἀριθμὸς τὸν ὁποῖον ἔχουν εἰς τὴν Σειρὰν.

Ἀκολουθεῖ ἀναλυτικὸς πίναξ τῶν συγγραφέων μὲ τὰς ἐξῆς ὑποδιαιρέσεις:

1. Α'-Γ' αἰῶνες. α) Ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εἰς τὸν Χριστιανισμόν. β) Ἀπόκρυφα. γ) Ὑπομνήματα τῆς Ἀγίας Γραφῆς. δ) Πίστις καὶ χριστιανικὴ σκέψις. ε) Χριστιανικὴ ζωὴ. στ) Τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ θείᾳ Λειτουργίᾳ. ζ) Διακαιώσις τῆς πίστεως καὶ η) Γνωστικισμός.

2. Δ'-Η' αἰῶνες. α) Ἐξήγησις. β) Θεολογία. γ) Χριστιανικὴ καὶ μοναστικὴ ζωὴ. δ) Ποιμαντικὴ καὶ κατήχησις. ε) Ἀπολογητικὴ. στ) Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. ζ) Ὁδοιπορικὰ καὶ περιγραφὴ τοῦ κόσμου. η) Βιογραφίαι καὶ θ) Χριστιανοὶ ποιηταί.

3. Θ'-ΙΑ' αἰῶνες. α) Ἐξήγησις καὶ Θεολογία. β) Δυτικὴ πνευματικότης. γ) Ἀνατολικὴ πνευματικότης. δ) Χριστιανοὶ ποιηταί. ε) Θεία Λειτουργία. στ) Ἀπολογητικὴ καὶ ζ) Εἰς τὰ ὄρια τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Τέλος παρατίθεται ἀλφαβητικὸς πίναξ τῶν συγγραφέων μὲ παράθεσιν τοῦ αἰῶνος κατὰ τὸν ὅποιον ἔζησεν ἕκαστος καὶ τῆς σελίδος εἰς τὴν ὁποίαν γίνεται μνεῖα αὐτοῦ ὡς καὶ ἀναλυτικὸς πίναξ πάντων τῶν τόμων μὲ τὴν σειρὰν κυκλοφορίας αὐτῶν.

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς δημοσιεύσεως τοῦ βιβλίου τοῦ π. Claude Mondésert εἶχον κυκλοφορηθῆ διακόσιοι πενήκοντα ἐννέα τόμοι. Ἡδὴ ἡ Σειρὰ προσεγγίζει τοὺς διακοσίους ἑβδομήκοντα τόμους. Εὐχὴ πάντων εἶναι ὅπως τὸ σημαντικὸν τοῦτο ἔργον συνεχισθῆ ἀπροσκόπτως ἐπ' ἀγαθῷ οὐ μόνον τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ καὶ τῆς κοινωνίας.

ΗΛΙΑΣ Δ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ

Κων/νου Γ. Μπόνη, *Εὑρετήριον Περιοδικῷ «Θεολογία» τῶν ἐτῶν 1923-1973* (ττ. Α'-ΜΔ'), Ἀθήναι 1973, σσ. 115.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ συμπληρώσεως πενήκοντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικῷ «Θεολογία», ὁ σημερινὸς διευθυντὴς του Καθηγ. Dr. Κ. Γ. Μπόνης, Ὁμότ. Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, δημοσιεύει τοὺς γενικοὺς Πίνακας-Εὑρετήρια τῶν τόμων 1-44 (1923-1973). Ὁ ἀριθμὸς τῶν τόμων ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ἀντιθέτως πρὸς τὸ ἐπίσημον δελτίον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «Ἐκκλησία», ἰδρυθὲν ὡσαύτως τὸ αὐτὸ ἔτος, ἡ «Θεολογία» ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ τὴν ἐκδοσὴν τῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος τόμου τῶν πινάκων-εὑρετηρίων δημοσιεύεται ἐν ἄρθρον— ἰδὸν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος πρότερον ἐν τῇ «Θεολογία», τ. 44, 1973, σσ. 447-457 — ὅπου ὁ Διευθυντὴς περιγράφει τὰ πρῶτα βήματα, τοὺς σκοποὺς καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν δύο περιοδικῶν, ἰδρυθέντων κατὰ τὸ 1923. Τὸ τριμηνιαῖον περιοδικὸν περιλαμβάνει σήμερον περὶ τὰς (1000) χιλίας σελίδας κατ' ἔτος. Αἱ μελέται του καλύπτουν διαφόρους τομεῖς τῆς θεολογικῆς ἑρεύνης. Αἱ περισσότεραι ἐξ αὐτῶν εἶναι γεγραμμέναι εἰς τὴν ἑλληνικὴν, εὐρίσκει τις ὅμως καὶ μελέτας εἰς τὴν γαλλικὴν, ἀγγλικὴν, γερμανικὴν ἢ καὶ ἰταλικὴν. Ἡ σειρὰ τοῦ περιοδικῷ «Θεολογία» εἶναι ἀπαραίτητος διὰ πάντα, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι ἐνημερωμένος ἐπὶ τῆς θεολογικῆς δραστηριότητος ἐν Ἑλλάδι, οὐχὶ μόνον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ δημοσιευομένας μελέτας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ πολύτιμα βιβλιογραφικὰ-βιβλιοκριτικὰ δελτία, τὰ ὁποῖα τακτικῶς περιλαμβάνει. Τὸ παρὸν Ἐύρετήριον, περιέχει (σσ. 17-72) ἓνα συγκεντρωτικὸν πίνακα τῶν Περιεχομένων τῶν τόμων 1-44 (δημοσιευθέντα ἤδη ἐν τῇ «Θεολογία» τ. 44, 1973, σσ. 458-512) καὶ ἓνα ἀλφαβητικὸν πίνακα τῶν Συγγραφέων (σσ. 73-102), ὡς καὶ τῶν κυριωτέρων θεμάτων τῶν δημοσιευθεισῶν μελετῶν (σσ. 103-115).

Ἴδου ἐν ὄργανον ἐργασίας λίαν ἀπαραίτητον καὶ χρησιμώτατον διὰ πάντα, ἐπιθυ-

μοῦντα νὰ ἐγκύψῃ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας, κατὰ τὸ ἡμισυ τοῦτο τοῦ παρόντος αἰῶνος*.

F. BOUWEN

Κων/νου Γ. Μπόνη, *Ἡ Ἑλληνικὴ Χριστιανικὴ Γραμματεία ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν Δυτικὴν*. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 54, 1979, σσ. 127*-162*.

Εἰς τὸ καλαισθητὸν τοῦτο ἀνάτυπον περιέχονται πάντα τὰ κείμενα, τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἐπίσημον ὑποδοχὴν τοῦ Ὁμοτ. Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν ὡς Ἀκαδημαϊκοῦ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν 8ην Μαΐου τοῦ 1979, ἦτοι: ὁ χαιρετισμὸς τοῦ Προέδρου τῆς Ἀκαδημίας κ. Κ. Ἀλεξοπούλου, ἡ προσφώνησις τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἰωάνν. Ν. Καρμίρη ἀναφερομένη διὰ πυκνοῦ λόγου εἰς τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργον τοῦ νέου Ἀκαδημαϊκοῦ καὶ ἡ Ὁμιλία τοῦ νέου Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Κ. Γ. Μπόνη, ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον. Ὁ σ. διεξέρχεται μὲ σπανίαν πυκνότητα καὶ γλαφυρότητα, εἰς καθαράν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὸ σπουδαιότατον ὅσον καὶ δυσκολώτατον τοῦτο θέμα, εἰς τρεῖς κυρίως ἐνότητες: α) Τίνα τὰ γνωρίσματα τῆς Ἑλληνικῆς Χριστιανικῆς Γραμματείας· β) Τίνα τὰ συμπεράσματα ἐκ τῆς συγκρίσεως τῆς Ἑλλ. Χριστιαν. Γραμματείας πρὸς τὴν Δυτικὴν καὶ γ) Τίνα τὰ ἐκ τῆς συναντήσεως Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ διδάγματα.

Ἡ ὅλη Ὁμιλία, θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μία γενικὴ μὲν ἀλλὰ συγ-κριτικὴ καὶ σύγχρονος Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Χριστιανικὴν Γραμματείαν (Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν), μετὰ νεανικοῦ σχεδὸν σφρίγους γραφεῖσα. Τὸ σφρίγος τοῦτο μαρτυρεῖ, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἡ σημαντικωτάτη πρότασις του πρὸς τὸ Ἀνώτατον Πνευματικὸν Ἰδρυμα τῆς Χώρας, τὴν ὁποίαν μεταφέρομεν ἐνταῦθα: «Καὶ εἰς τὴν ἡμέτεραν Ἀκαδημίαν προβάλλει φυσικὴ καὶ ἐπιτακτικὴ ἢ ὑποχρέωσις, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν καὶ ἐκδοσιν τῶν ἔργων τῶν Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, τῶν μὴ ἐκδεδομένων, ἀρχαίων, Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν» ὅπως συγκεντρώσῃ ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἑλληνικῶν Μοναστηρίων τὰ ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις αὐτῶν κατεσπαρμένα χειρόγραφα καὶ καταστήσῃ ταῦτα προσιτὰ εἰς πάντα ἐρευνητὴν ἐπιστήμονα, Θεολόγον, Φιλόλογον, Ἱστορικόν, Νομικόν κ.λπ., δι' ἀρχειακῆς ταξινομήσεως καὶ εὔρετηριακῆς κατατάξεως, κατόπιν μικροφωτογραφήσεως τούτων. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ Λεξικογραφικὴ ἀποδελτίωσις λέξεων, ὄρων, φράσεων, ἐννοιῶν κ.λπ., πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκδόσεως Λεξικῶν τῶν μεγαλυτέρων Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, θὰ ἀποβῇ ἐξαιρετὸν βοήθημα διὰ τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ θὰ προσδώσῃ ἰδιαιτέραν τιμὴν διεθνῶς καὶ εἰς τὸ ἡμέτερον Ἰδρυμα» (βλ. σελ. 161*).

Εὐχὴ τοῦ γράφοντος — καὶ πολλῶν ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ πολυγραφωτάτου Καθηγητοῦ — εἶναι: νὰ εὕρῃ ἡ γενναία καὶ σοφὴ αὐτὴ πρότασις τοῦ εὐήκοα τὰ ἀρμόδια ὄτα καὶ νὰ ἀρχίσῃ πραγματουμένη, τὸ ταχύτερον δυνατὸν, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν του.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

* Ἡ ἀνωτέρω κριτικὴ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν τῷ περιοδικῷ «Proche-Orient Chrétien» (Jérusalem), τόμ. 29, τεύχ. I-II, 1979, σελ. 191, ὅθεν ἀναδημοσιεύεται ἐνταῦθα.

Κων/νου Γ. Μπόνη, Ἀκαδημαϊκοῦ — Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, *Μέγας Ἀθανάσιος—Ἰουλιανὸς ὁ Ἀποστάτης καὶ Μέγας Βασίλειος* (ἀνάτ. ἐκ τῆς «Θεολογίας»), Ἀθήναι 1979, σσ. 46.

Πρόκειται περὶ ὀμιλίας-μελέτης, εἰς τὴν ὅποιαν, ἐν ἀνθηρῷ ἑλληνι λόγῳ, ἐξετάζονται τρεῖς μεγάλοι προσωπικότητες τῆς Ἱστορίας: ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Ἀποστάτης καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος. Ἡ λίαν ἐνδιαφέρουσα — καὶ διὰ τὸ θέμα καὶ διὰ τὸ περιεχόμενον — αὐτὴ ὀμιλία ἐλέχθη ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τῇ Τρίτῃ 20ῇ Νοεμβρίου καὶ ὥρα 7η μ.μ., ἐπὶ τῇ τελέσει Ὁσίας εἰς μνήμην τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἐπὶ τῇ 1600ῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Βεβαίως, ἡ πανηγυρικὴ συγκέντρωσις ἦτο πρὸς τιμὴν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἀλλ' ὁ σ. ὀμιλητῆς, ὀρθῶς πράττων, ἀπέφυγε τὰ κατὰ κόρον λεχθέντα ἢ ἐπαναληφθέντα περὶ Μεγ. Βασιλείου τετριμμένα, καὶ ἐτόλμησε νὰ συνεξετάσῃ τὰς τρεῖς ὡς ἄνω μεγάλας προσωπικότητας, ρίπτων φῶς καὶ τέμνων ἱστορικὰς ὁδοὺς πολλοῦ ἐνδιαφέροντος: διότι ἄνευ τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τόσο τοῦ Μεγ. Ἀθανασίου, ὅσον καὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ εἶναι ὄντως δύσκολος, ἂν ὄχι καὶ ἀδύνατος, ἡ ὀρθὴ καὶ πλήρης κατανόησις τῆς συμβολῆς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου εἰς τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ 8' αἰῶνος, ἰδίᾳ δὲ τῆς σημαντικωτάτης αὐτοῦ συμμετοχῆς εἰς τὸ ἐκκλησιαστικόν, τὸ πνευματικόν καὶ ἐκπολιτιστικόν πεδίον εἰς τὴν πορείαν τοῦ ἐκχριστιανισθέντος κόσμου (βλ. σελ. 8). Γνωρίζων ὅσον ὀλίγοι τὴν πνευματικὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς, ὁ σ. συγκεντρώνει εἰς τὰς 46 σελίδας τῆς ὀμιλίας τοῦ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ φωτίσῃ τὰς θέσεις ἢ ἀντιθέσεις τῶν ὡς ἄνω προσωπικοτήτων ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, σκληρῶς ὄντως ἀγωνιζομένης πρὸς διασφάλισιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς κατὰ τὸν 8' αἰῶνα, συγκρίνων καὶ διακρίνων τὰς ἰδιαιτέρας τῶν ἀρετῶν καὶ ἰκανότητας, χαρακτηρίζων ἐπιγραμματικῶς καὶ δίδων ἐν ὀλίγοις πολλά. Ἡ σημαντικὴ αὕτη ὀμιλία ἐνεπλουτίσθη κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν καὶ μὲ τὰς ἀπαραιτήτους παραπομπὰς καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν βιβλιογραφίαν.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

«Θ Ε Ο Λ Ο Γ Ι Α»

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΥΜΦΩΝΩΣ ΤΩ ΝΟΜΩ

ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

† Ὁ Σάμου καὶ Ἰκαρίας ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ

† Ὁ Παραμυθίας, Φιλιατῶν καὶ Γηρομερίου ΤΙΤΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Κων. Γ. Μπόνης, Ἀκαδημαϊκὸς - Καθηγητῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Μηθύμνης 47, Ἀθήναι 823. Τηλ. 86.49.194.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ: Ἰωάννης Μιχαήλ, Ἀναστασάκη 3, Ζωγράφου.